

ГОРДАНА СТОЈАНОВИЋ • СЛАВКО СТАМЕНИЋ

ОСНОВИ КУЛТУРЕ СРПСКОГ НАРОДА

учбеник за средњи узраст ученика – од 4. до 6. разреда основне школе

ПОСЕБАН ПРОГРАМ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ
СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ

Др ГОРДАНА СТОЈАНОВИЋ • СЛАВКО СТАМЕНИЋ

ОСНОВИ КУЛТУРЕ СРПСКОГ НАРОДА

*уџбеник за средњи узраст ученика
од 4. до 6. разреда основне школе*

ПОСЕБАН ПРОГРАМ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

Завод за уџбенике • Београд

Уредници

мр Тамара Поповић-Новаковић

др Драган Хамовић

Рецензенти

Проф. др Александар Јовановић, Учитељски факултет у Београду

проф. др Ивана Дробни, Факултет музичке уметности у Београду

мр Катарина Ђорђевић, Факултет уметности у Нишу

Мирослава Петров, саветник за музичку културу у Министарству просвете

Републике Србије

Предраг Старчевић, наставник посебног програма основног образовања и васпитања у иностранству

Одговорни уредник

Слободанка Ружичић

За издавача

Милољуб Албијанић,

директор и главни уредник

Министар просвете Републике Србије, решењем број 650-02-00111/2011-06 од 09. 02. 2011. године одобрио је овај електронски уџбеник за предмет *Основи културе српског народа* за средњи узраст ученика, од 4. до 6. разреда основне школе, у образовно-васпитном раду према Посебном програму основног образовања и васпитања у иностранству.

САДРЖАЈ

УВОД – ПРАПОСТОЈБИНА СЛОВЕНА И СЕОБЕ	5
СТАРА ВЕРА СЛОВЕНА	6
СРБИ И ОКОЛНИ НАРОДИ	8
ПОКРШТАВАЊЕ СРБА	10
СРБИ И ПИСМЕНОСТ	10
Просветитељска мисија Ћирила и Методија	10
Рани текстови	11
Свети Сава – први познати српски писац	12
Српска усмена књижевност	13
ПРИМЕЊЕНА УМЕТНОСТ	15
ЦРКВЕ ПРЕНЕМАЊИЋКОГ ПЕРИОДА	17
МОНАСТИРИ РАШКОГ СТИЛА	19
Црква Светог Николе у Куршумлији	19
Ђурђеви ступови	20
Студеница	21
Жича	22
Милешева	23
Морача	24
Сопоњани	25
Дечани	26
МОНАСТИРИ ВИЗАНТИЈСКОГ СТИЛА	27
Богородица Љевишка	27
Старо Нагоричано	28
Грачаница	29
Хиландар	30
Пећка патријаршија	31
МОНАСТИРИ МОРАВСКОГ СТИЛА	32
Лазарица	32
Раваница	33
Љубостиња	34
Каленић	35
Манасија	36
СРПСКО ДРУШТВО У СРЕДЊЕМ ВЕКУ	37
МУЗИКА МОГА ЗАВИЧАЈА	41
ХИМНЕ	43
Боже правде	43
Светосавска	44
СРПСКИ НАРОДНИ ОБИЧАЈИ	46
Коледа	46
Лазарице	48
Краљице	50
Додоле	51
Бадњи дан и Божић	52
Слава	55
Свадба	56
Љубавна лирика	60
ПЕСМЕ ЗА ПЕВАЊЕ И КОЛАЊЕ	68
НАРОДНА И УМЕТНИЧКА МУЗИКА	74
Друга руковет	76
Осма руковет	77
Седам балканских песама	78
РЕГИСТАР ПЕСАМА	80
РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ	81

УВОД – ПРАПОСТОЈБИНА СЛОВЕНА И СЕОБЕ

Срби, као део велике заједнице Словена, пре Велике сеобе народа, живели су на простору између Карпата и реке Дњепар на југу и Балтичког мора на северу. Стари Словени су били окупљени у племенима. Стално су се селили тражећи боље услове за живот, бежећи од дугих и страшних хладноћа, али и пред најездом Авара. Током сеобе народа, померају се на исток, запад и југ и тако стварају три велике словенске заједнице.

Јужни Словени стижу до Дунава, на границу Византијског царства, живе у шумама и око река, по мочварама и поред језера којима се тешко прилазило. Зато су градили куће на високим дрвеним стубовима (сојенице), како не би биле поплављене, мада су, на сувом тлу, имали и куће прављене од дрвета и сламе. Од средине 6. века Словени трајно насељавају области Балканског полуострва, постепено потискујући Византинце.

Велика сеоба народа – између 4. и 7. века после Христа дошло је до великих пресељења словенских, германских, монголских и других племена према простору Римског царства.

Византијско царство – држава настала на темељима Источног римског царства после пропасти западног дела некада јединствене државе Римљана. Византијски цар Константин, за чије владавине хришћанство (након векова прогона) постаје државна религија, у 4. веку после Христа гради престоницу, по њему названу Константинопољ, или, како су га Словени звали, Цариград. Византија је дуго била најмоћнија држава Европе и извор културе за досељене народе, поготово словенске. После дуготрајне опсаде, Турци Константинопољ заузимају 1453. године. Отад је тај град центар турске државе, с именом Истамбул, или, како је наш народ говорио – Стамбул.

▲ Словенска колиба (реконструкција)

◀ Сеоба Словена из прапостојбине

СТАРА ВЕРА СЛОВЕНА

Пре приhvатања хришћанства, Словени су били многобошци или пагани. Веровали су да мноштво богова и духова управља животом. Приносили су им жртве, а верске обреде обављали у природи. У различитим деловима словенског света придаване су различите особине боговима и другим натприродним бићима.

▲ Перун

Господарем света сматрали су Перуна, бога грома, док је Сунце звано Дајбог, или Дажбог. Бог Сварог је творац неба, он ствара светлост и топлоту, док бог Световид све види и све зна шта се на Земљи збива. Стрибог влада водом, речним токовима, кишом, као и ледом и мразом. Постоје и зла божанства: богиња Мокош узрокује зло које постоји у свету, а Мора или Морана је богиња смрти.

◀ Стрибог

Осим у богове, наши далеки преци су веровали и у постојање добрих и лоших духова, мада су и њих покаткад звали боговима: легенде кажу да су се неки духови побунили при стварању света и попадали на земљу. Они који су пали међу људе, у додиру са њима, постали су добри. Они који су падали по шумама и водама, постали су зли духови. Постојали су и духови куће, окућнице, штале, али и духови шума, поља или вода.

У веровању словенских народа постоје и *виле*, девојке необичних моћи, а најзанимљивије међу њима биле су *русалке*. Оне су живеле у водама, постајући од девојака које су се утопиле, а од краја лета живе су у шумама, нарочито на жалосним врбама или брезама. Такође је и широко распрострањено било веровање у виле *суђенице* (*суђаје*) или *рођенице* које одређују судбину човека већ при његовом рођењу. Неке виле живе у шумама и народ их зове *зајоркињама*. *Бродарице* су поред вода, док *облакиње* живе међу облацима.

У српској народној музици, у песмама и играма, које су се у неким крајевима Србије одржали до данас, можемо сагледати везу са обредима старих Словена. Међу таквима су *gogolске* песме, којима се моли за кишу у доба суше, *коледа* (пред Божић) којима се најављује успешна нова година, *лазаричке* (пред Васкрс) за здравље и срећу, *крстиноше* ради заштите поља, а *краљице* – за плодност стоке и родну годину.

Срби, као и други словенски народи, посебно су поштовали домаће богове, који су укућане штитили од злих демона. То су душе предака, заштитници дома, и те душе се појављују у различитим обличјима. Њима су, као знак захвалности за бригу, приносили жртве. Траг тог обреда сачуван је и данас у задушницама, даћама, а и крсне славе су један облик поштовања претка заштитника, који се примањем хришћанства претворио у слављење одређеног светитеља.

▲ Морана

Крсна слава – православни обред првенствено посвећен слављењу одређеног свеца, заштитника породице. По том обреду, Срби су јединствени међу хришћанским народима. Слава је средишњи дан у годишњем календару сваке српске православне породице.

СРБИ И ОКОЛНИ НАРОДИ

Романско становништво – балкански староседелачки народи који су прихватили римску културу

Слободне Словена доводиле су и до чешћих потпунијих додир са осталим народима, па и до прожимања култура. Срби и остали Јужни Словени, досељавајући се на Балканско полуострво, затекли су Грке, Илире, Трачане, Келте и друге народе. У почетку је долазило до сукоба, а каснијим заједничким живљењем долазило је до приближавања и повременог претапања. Романско становништво је насељавало градове на јадранском приморју. Они су посебношћу свог градског живота дуго одолевали, али је, током времена, тај малобројнији живаљ постао словенизован. Део Словена, који је дошао у додир с бројнијим грчким становништвом, прихватио је грчки језик и културу. Крајем 9. века у Панонску низију са истока досељавају се номадска племена Мађара.

▼ Срби и околни народи у 9. и 10. веку

◀ Ђирило и Методије проповедају хришћанство Словенима

Како је Византија, кроз просветитељску мисију солунске браће Константина (Ђирила) и Методија, међу Словене донела хришћанску веру, словенски књижевни језик и писмо, тј. највишу културу тога времена, може се рећи да је најплодоносији сусрет Словена био управо са Византијом, односно са грчком културом. Та култура, заправо, и јесте сама основа европске културе. На тај начин, Срби су постајали део културног простора Европе.

САЖЕТАК

Идол старих Словена ▶

Словени су се из прапостојбине селили у три правца. Срби се тада селе на југ, доспевају до Балкана, а од средине 6. века и трајно насељавају.

Словени су били многобошци, а господарем света сматрали су Перуна, бога грома. Осим у моћне богове, веровали се и у добре и зле духове, као и у необична бића, попут вила. Сва та бића, веровало се, утичу на живот људи.

Током сеоба и насељавањима, Словени су долазили у додир са многим околним народима, али најплоднији утицај на Словене имали су Византинци (Грци). Грчки просветитељи, браћа Ђирило и Методије, ширили су хришћанство и увели већи део Словена, па тако и Србе, у заједницу цивилизованих европских народа.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Коју област сматрамо прапостојбином Словена?
2. На који начин су створене три велике словенске заједнице?
3. Наведи нека од познатих имена словенских богова и духова.

ПОКРШТАВАЊЕ СРБА

Један византијски цар и писац у 10. веку је просторе које, мање-више, Срби и данас насељавају, називао „крштеном Србијом“, чиме се несумњиво потврђује да је она тада била права хришћанска земља. Славна мисија солунске браће Ђирила и Методија (863), који су хришћанство ширили на словенском језику и новим писмом, пресудно је довела до тога да Срби, као и други словенски народи, приме и писменост и нову веру.

Сматра се да је српска држава била хришћанска већ за владавине кнеза Мутимира, између 870. и 874. године. Занимљиво је да од тада чланови владарске породице не носе само народна словенска имена, већ и библијска: Стефан (како се звао и један Мутимиров син), Петар, Захарија, Павле...

Основне хришћанске књиге, као и сама литургија, преведени су са грчког, те је тако и словенски језик, поред хебрејског, грчког и латинског, постао језик светих књига. Поменуте околности и друге блиске везе учиниле су да Срби, као и већи део Јужних и Источних Словена, остали привржени Цариграду и православној цркви приликом раздвајања цркава (1054. године) на римокатоличку и православну.

СРБИ И ПИСМЕНОСТ

Просветитељска мисија Ђирила и Методија

Словени су дошли до писмености заслугом солунске браће Ђирила (који се пре монашења звао Константин) и Методија. Они су 863. године, на молбу кнеза Велике Моравске (Чешка) Растислава упућену византијском цару, кренули у своју просветитељску мисију, доносећи Словенима хришћанску веру и писменост на словенском језику. Прво су користили *глаголицу*, писмо које су сами створили преводећи богослужбене књиге на први словенски књижевни језик. Тај први књижевни језик данашња наука зове *старословенски језик*. Писари из различитих словенских народа уносили су у своје преписе и речи из народног говора, тако да је првобитни старословенски језик мењан, прилагођаван говорном језику појединих словенских народа. Тако је настала и српска редакција старословенског језика, **српскословенски језик**, што је назив за српски књижевни језик у средњем веку.

Радам Методија, Климента Охридског и других ученика, глаголицу замењује ћирилица, која име добија по Ђирилу. Ђирилица настаје по угледу на грчка слова, и дуго се користила на простору од Јадранског до Црнога мора – а до данас је основно писмо Руса, Бугара и Срба.

▲ Ђирило и Методије

Српска редакција – измена старословенског језика настала уношењем речи српског народног језика

Ђирилица је потискивала глаголицу, тако да већ у 10. и 11. веку настају текстови писани ћирилицом, а из 1189. године је и најстарији потпуно сачуван текст писан народним језиком – писмо босанског бана Кулина Дубровчанима.

Из истог времена потичу и прве сачуване рукописне књиге на српскословенском језику. *Мирослављево јеванђеље* (око 1185. године) и *Вуканово јеванђеље* (око 1197-1199. године). Том периоду припада и значајан преднемањићи књижевни споменик *Летописа њоја Дукљанина*. У њему је испричана историја од доласка Словена на Балкан до средине 12. века, а посебно је лепа љубавна прича о Владимиру, младом краљу кога је заробио бугарски цар, и Косари, кћери силног бугарског владара, између којих се родила велика љубав, крунисана браком, али касније овенчана и страдањима.

Прича о Владимиру и Косари из *Летописа њоја Дукљанина*

„...Владимир, држан у оковима проводио је дане и ноћи у посту и молитви. И указа му се анђео Господњи, храбрећи га и најављујући му шта ће се збити, како ће га Бог ослободити из те тамнице, и како ће као доћи у небеско царство и примити неувели венац и награду вечнога живота. А блажени Владимир, охрабрен анђеоским виђењем, све више се посвећиваше молитвама и посту.

Потом, једнога дана кћи цара Самуила, именом Косара, подстакнута и надахнута Светим Духом, дође к оцу и замоли га за дозволу да сиђе са својим слушкињама у тамницу и опере главе и ноге окованих и заробљених, што јој отац допусти. И тако она сиђе, и учини добро дело. Тада опази Владимира и видевши да је лепог изгледа, кротак, благ и скроман, и да је пун знања и мудрости Господње, задржа се у разговору с њим. Његов јој се говор наине учини слађим од меда и саћа. И заволе га...”

Типик – књига која садржи упутства о начину и редоследу богослужења у православној цркви и уређује начин живота монаха

Испосница – скровито место где се монах усамљује у молитви и посту

▲ Карејски типик (детал)

Свети Сава – први познати српски писац

Свети Сава је најстарији српски писац за кога знамо. Његово главно дело је *Житије св. Симеона*, а та прича о Стефану Немањи је део обимног Савиног правног списка *Синуденички житијик*. Претходно, на Светој Гори, Сава је саставио *Карејски житијик* за потребе своје испоснице у Кареји, центру Свете горе.

Савино књижевно дело сматрамо почетком српске књижевности. Вредно посебног помена је *Житије св. Симеона* Стефана Првовенчаног, другог Немањиног сина, где Првовенчани већу пажњу придаје владарској мудрости Немање, док је Свети Сава више писао о монашкој и духовној страни очеве природе. Значај писања Стефана Првовенчаног је и у томе што сведочи да је један српски владар из 13. века, и то први Немањић са круном краља, био не само писмен, него и истински стваралац и поклоник културе.

Каснији српски писци средњег века написали су мноштво житија, од којих је део сачуван у вековима пуним пустошења. Најпознатија житија су *Житије Светиої Саве* Доментијана и, касније, Теодосија или зборник *Житија краљева и архиепископских српских*, познат као *Данилов зборник*. Иначе, сем житија, писани су и други текстови, као што су похвале и беседе посвећене светитељима и владарима, или летописи и записи посвећени појединим значајним догађајима. Племство је радо читало и преведене витешке романе, попут *Романа о Александру Великом*.

Посебну вредност представља *Душанов законик*, најзначајнији правни спис настао у средњем веку (1349. године). Писан је језиком са доста народних елемената, у великој мери наслонен на одредбе византијског права. У доба када је владар имао сву власт у својим рукама, српски цар Душан у своме законнику налаже судијама да суде по законнику а не „по страху од Царства ми“.

▲ Душанов законик (деталј)

Српска усмена књижевност

Књижевност код Срба није чинила само писана књижевност, везана за малобројне образоване људе, првенствено у манастирима и на дворовима. Значајно и уметнички вредно стваралаштво постојало је и у народу, али оно, готово све до појаве Вука Караџића у 19. веку, није сматрано вредном књижевношћу, када српској народној књижевности високо признање одају водећи књижевници Европе, као што су Гете, Грим, Пушкин и Мицкијевич.

То су текстови који су настајали и генерацијама преношени усмено. Тек Вуковим сакупљачким радом у пуном сјају показале су се народне умотворине, било у стиху или у прози, а многи мотиви песама

или бајки који показују да су та дела настајала још у многобожачком, прехришћанском периоду.

У *Српским народним њјесмама*, које је прикупио и објавио Вук Караџић, могу се наћи, осим песама које исказују хришћанску традицију, и древне песме многобожачког порекла, какве су, на пример, *Вилине њјесме*, уз које иде и Вукова белешка о виђењу виле: „У Вуковару један старац родом из Босне с Тронеђе приповиједао ми је, како је у Велебиту гледао гдје сједи на камену и ове пјесмице пјева.“

ВИЛИНЕ ПЈЕСМЕ

Да зна женска глава,
Што ј` одољан трава,
Свагда би га брала,
У пас ушивала,
Уза се носила.

* * *

Кад би знала мушка глава,
Што је ником воде с` напиток`,
Нигде не би ником пила.

ВИЛИНА ПОСЕСТРИМА

Рано рани ђевојчица
И даницу вјерну моли:
„О данице, о сестрице!
Подај мене свјетлост твоју,
Да наресим младост моју.“
Имала је ђевојчица
Б`јелу вилу посестриму,
Која ј` л`јепо наресила:
Пером златним загладила,
И ње б`јели врат бисером

САЖЕТАК

Писмо, писменост и хришћанску веру на словенском језику Словенима су донели у другој половини 9. века Ђирило и Методије, а Срби су постали хришћански народ крајем истог века. Прво писмо Словена била је глагољица, а затим ћирилица. После њихових превода црквених књига, настајала су и прва дела српске писмености (као што је *Мирослављево јеванђеље*), а први познати писац је Свети Сава. Поред писане, трајала је и народна или усмена књижевност, коју ће, у 19. веку, у пуном сјају Европи и своме народу представити Вук Стефановић Караџић, чију ће вредност признати водећи књижевници тога времена, као што су Гете, Грим, Пушкин и други.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Који је назив за први књижевни језик Словена, а који за књижевни језик Срба у средњем веку?
2. Наведи главне заслуге Ђирила и Методија за културни развој Срба.
3. Наведи позната дела Светога Саве.
4. Поред Саве, за које још српске средњовековне писце знаш?
5. Шта разликује српску народну или усмену књижевност у односу на писану књижевност?

ПРИМЕЊЕНА УМЕТНОСТ

Поред дела књижевне уметности, као и уметности грађења и украшавања цркава, посебне уметничке творевине овога времена представљају насликане минијатуре и иницијали који красе црквене књиге, али и предмети који имају и практичну вредност (новац, накит, печати и грбови).

Једна од најлепших писаних творевина овога времена (12. век) јесте најстарији текст писан књижевним српским језиком (српскословенским), настао вероватно као дар кнеза Мирослава, брата Стефана Немање, цркви Св. Петра на Лиму (сада у Бијелом Пољу). Има 181 лист, текст је писан на белом танком пергаменту, украшен са 296 минијатура и украсних иницијала, израђених у боји и украшених златом. Украсни елементи су дело Григорија Дијака. Од коликог значаја је *Мирослављево јеванђеље* за српску културу сведочи и упорна вишевековна борба да се сачува. Чувано је дуго у Хиландару, крајем 19. века поклоњено је краљу Александру Обреновићу, током Првог светског рата ношено је при повлачењу српске војске преко Албаније, сачувано је и данас се налази Народном музеју у Београду. Због своје вредности налази се на листи светске баштине.

Минијатура – уметничко украшавање средњовековних рукописа и првих штампаних дела. То су почетна слова, слике у тексту, као и маргиналије, тј. белешке исписане, често и украшене, на ивицама (или са стране) рукописа.

Иницијал – почетно велико слово текста, поглавља или имена, често увеличано и украшено цртежом и бојом

Пергамент – материјал на коме се пише начињен од животињске коже

▲ Мирослављево јеванђеље (деталј)

▲ Минијатура из Вукановог јеванђеља

▲ Веридбени прстен краљевића Радослава, 1219/20. година

Особену културну вредност средњовековних Срба чини и накит. Србија је била богата земља, и то се огледало у присуству разноврсног накита: наушница, прстења, појасева, дугмади, дијадема (украза за главу), медаљона, ланчића и других украсних предмета. Скупоцени накит који је припадао владарима или високој властели имао је инсигније, тј. често су навођена имена и титуле.

И новац средњовековне Србије био је лепо обликован, по узору на монете суседних богатих држава, са обележјима владара који га је ковао. Обележја владара су и лепо обликовани грбови и печати.

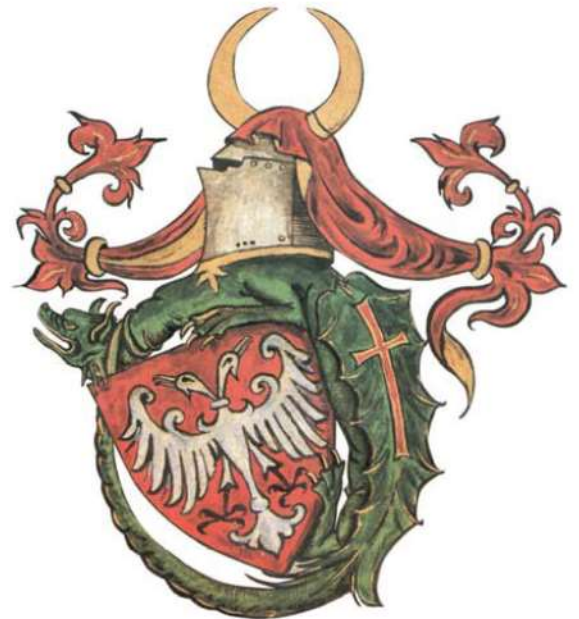
▲ Динар Стефана Душана

▲ Динар цара Уроша

▲ Златник краља Твртка

▲ Грбови династија Немањића и Лазаревића

САЖЕТАК

Културну историју Срба средњег века обележавају, поред уметности везане за манастире, писани и усмени књижевни уметнички текстови, затим ликовност минијатура и иницијала у рукописима, као и изражајни грбови, лепо обликован накит, новац и печати. По тим одликама, култура Срба у средњем веку саставни је део културе хришћанских држава византијског круга, али и са плодним везама са културама западног дела Европе.

ЦРКВЕ ПРЕНЕМАЊИЋКОГ ПЕРИОДА

Прве српске цркве, такозваног *пренемањичког периода*, поди-
зане су у старој Зети, Захумљу и делу приморја од почетка 9.
до краја 11. века.

Те грађевине одликује скромност и једноставност раних базилика. Најстарији споменици српске црквене архитектуре, настали пре Немањиних великих рашких цркава, подигнути су у крајевима у којима су створене наше прве државе – у старој Зети (првобитно се звала Дукља), Захумљу (данашња Херцеговина), и у јужном приморју.

Све ове цркве зидане су најчешће ломљеним или тесаним каменом, куполе су ниске, прозори су лучни а врата имају камени надвратник, често са уклесаним натписом. Унутрашњост је украшена фрескама, веома ретко сачуваним, а врло чести су и разноврсни камени украси.

Највећи број ових цркава данас је у рушевинама а налази се на простору око Скадра (данас у Албанији), док се манастир Св. Арханђела Михаила из 11. века налази на Превлаци, код Херцег Новог, а нешто старија је црква Светог Томе у Кутима (Бока Которска).

У континенталном делу српске државе овог периода очуван је ма-

њи број цркава. Од изузетног значаја је црква Светог Петра у Расу, код данашњег Новог Пазара. Изгледа да је била подигнута у доба византијске владавине, а, по свој прилици, обновљена је крајем 9. и почетком 10. века, за време кнеза Часлава. При овој цркви било је седиште и државне и црквене власти. Ту је Стефан Немања био крштен по православном обреду (као и Растко, будући Свети Сава), а ту је Немања на сабору саопштио одлуку о напуштању престола и одласку на Свету гору.

▲ Остатак фреске цркве Светог Петра у Расу

▲ Црква Светог Петра у Расу код Новог Пазара

Зета – географска област у Црној Гори, испресецана доњим токовима река Зете, Мораче и Цијевне и обухвата део Скадарског језера. У средњем веку, Зета је била српска област коју крајем 12. века Стефан Немања припаја Рашкој. Њом је потом владао Немањин најстарији син Вукан, с титулом дукљанског краља. Ова област се називала и Дукљом, именом које је потиснуто од 11. века.

Захумље – средњовековна област, простирала се приморјем од Омиша до Дубровника и у залеђу до горњег тока Неретве. Од краја 12. века назива се Хумска земља. Једна од првих српских кнежевина. То је, углавном, простор данашње Херцеговине.

Базилика – древна грађевина правоугаоног облика коју је рана хришћанска црква преузела за своје храмове и задржала га као основни облик цркве

Задужбина – манастир, црква или каква друга корисна грађевина подигнута и остављена потомству

Портал – свечана врата са украсима или натписима

Поред оне у Расу, врло је значајна црква Св. Петра у Бијелом Пољу, задужбина кнеза Мирослава, брата Немањиног, с краја 12. века. Вредно помена је и то што је изнад портала уклесан натпис са именом ктитора, хумског кнеза Мирослава, и то је најстарији ктиторски натпис једног српског владара.

▲ Запис изнад портала на цркви Светог Петра У Бијелом Пољу

Ктитор – оснивач манастира

Епископ – владика, управитељ једне црквене области

Архиепископ – виши епископ

На каменој плочи изнад портала је записано: „У име Оца и Сина и Светиога Духа, ја, син Завидин а именом раб Божији Свѣјейан Мирослав, кнез хумски, саздах цркву Светиога аѣосѣола Пеѣира...“ У цркви су насликани, уз портрет ктитора – кнеза Мирослава, и српски архиепископи и епископи, а овде је било и седиште хумског епископа.

САЖЕТАК

Убрзо по прихватању хришћанства, за време кнеза Мутимира у 9. веку, у српским земљама започело је и подизање хришћанских богомоља. Прве цркве биле су једноставне ранохришћанске базилике. Пред њима су, на саборима, доношене важне државне одлуке. Многе су данас у рушевинама, а оне сачуване су од немерљивог културног значаја, јер говоре о утемељењу хришћанске традиције код Срба.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. На којим просторима су подизане прве српске цркве?
2. Шта су то базилике?
3. Издвој две цркве пренемањићког периода.
4. По чему је значајна црква Светог Петра у Расу?

МАНАСТИРИ РАШКОГ СТИЛА

Стефан Немања је градио манастире не само као израз вере, него су то биле и грађевине које су обележавале достојанство државе коју је стварао и јачао. Тако су чинили и његови наследници, те је настала велика епоха српског црквеног градитељства и задужбинарства. Она је започела подизањем Ђурђевих ступова око 1170. године, а завршава се подизањем манастира Манасије деспота Стефана Лазаревића, почетком 15. века.

Манастири рашког стила најчешће имају облик једнобродне грађевине изнад које је кубе. Зидане су углавном од камена. Коришћен је тесани камен а најчешће шупљикав и лак камен који се зове сига. Украси на фасади прављени су у облику стилизованих биљака у које су уплетене фигуре животиња, птица и људи. Унутрашњост је осликана фрескама, оне су сликане по византијској традицији, са статичном позом светитеља, великих фигура и у једном плану. Позадина је или плава или златна.

ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ у Куршумлији је задужбина Стефана Немање, грађена од 1165. до 1168. године. Сазидана је од опеке где је сваки други ред извучен, тако да је фасада необично издељена.

По начину градње, цркве подизане од великог жупана Стефана Немање до деспота Стефана Лазаревића могу се поделити у 3 групе:

Рашки стил који обухвата време владавине Стефана Немање и његових наследника у 12. и 13. веку;

Византијски стил настао на тлу Србије, претежно Косова и Метохије, деловима Македоније и Грчке, посебно за време владавине краља Милутина (друга половина 13. и 14. век);

Моравски стил, који је трајао од краја 14. и током 15. века, у сликовима Јужне, Западне и Велике Мораве, где се и померао центар српске државе пред најездом Турака.

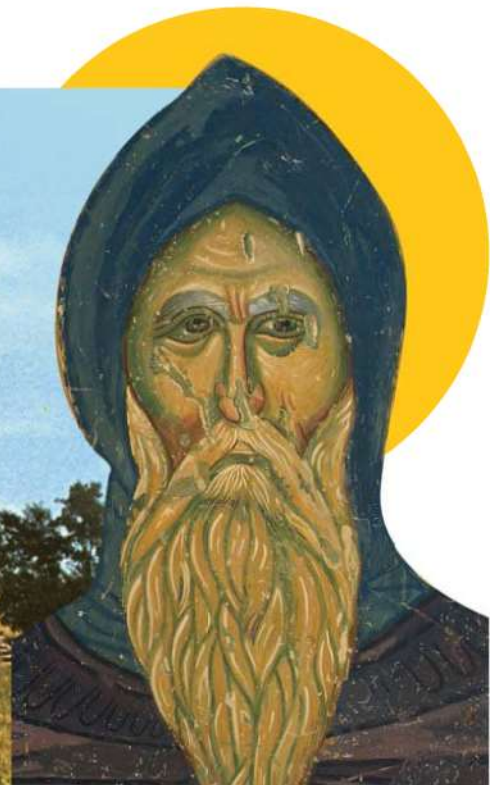

Брод – средишњи, правоугаони део цркве (наос)

Кубе – купола, црквени свод у облику полукугле

▲ Црква Светог Николе у Куршумлији

▲ Стефан Немања

ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ су такође задужбина Стефана Немање, саграђена 1171. године, налазе се изнад Новог Пазара. Била је веома оштећена и данас се обнавља како би вратила првобитан изглед.

Ревност – вредноћа, марљивост, брижност

Страстотрпац – онај који трпи, који се одупире страсти

Уза – окови, везивања

Задоцнити – окаснити

Благодарност – захвалност

О подизању Ђурђевих ступова

Немањин старији брат, Тихомир, завидљив због Немањине способности и ревности, баци Немању окованог у пећину. О том тамновању Немањин син Стефан Првовенчани, у Житију Симеона Немање пише: „Тако седећи у пећини, с тугом у уму свом, са срцем подвижним мољаше се светоме и великом мученику Христову и страстотрпцу, и војнику непобедном Ђорђу, овако говорећи: ...похитај Владици својему, Исусу Христу, који је обећао испуњавати ти прошења, да ме избавиш сада из муке ове и од уза која ме стежу, именом твојим светим, да ти послужим, Свети, за све дане живота мојега, до последњег даха мојега...

Чу страстотрпац Христов молбу овога светог мужа, господина ми, и испуни све што је просио у њега, па овај свети господин мој поче хитно, нимало не задоцнев, зидати храм светог и преславног и великог мученика Христовог, Ђорђа, с ревношћу и љубављу, и сврши га, призивајући брзога свог помоћника, и, украсив га сваком лепотом и свима изврским потребама црквеним...“ Тако је подигнут велелепни манастир Ђурђеви ступови, у знак благодарности Светом Ђорђу.

▲ Манастир Ђурђеви ступови

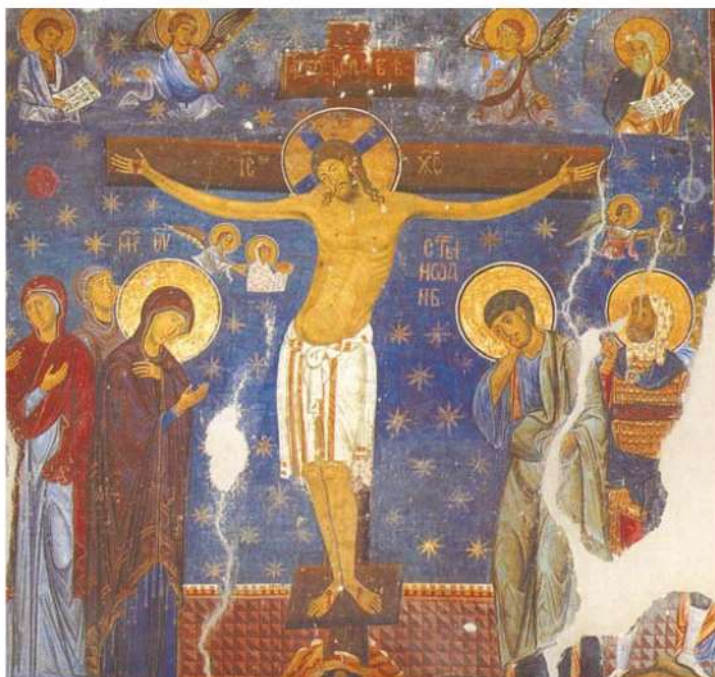
СТУДЕНИЦА, или Богородична црква у Студеници, једнобродна је грађевина са припратом. Она се од манастира овог периода разликује по томе што је обложена мермером, портали и прозори веома су богато украшени скулптурама. Свети Сава је у оквиру манастира основао прву познату болницу код Срба и написао *Студенички ѿийик*. Студеница је планирана да буде гробница лозе Немањића и сматра се мајком српских цркава. Данас ту почивају мошти ктитора Стефана Немање и његове жене Ане, у монаштву названи Симеон и Анастасија, као и мошти њиховог сина, краља Стефана Првовенчаног.

Припрата – предњи, улазни део цркве

Мошти – посмртни, нетрулежни остаци светитеља

Олтар – део цркве где се врши главни део богослужења

▲ Распеће Исуса Христа (фреска)

▲ Украшени олтарски прозор

▲ Манастир Студеница

ЖИЧА, тј. црква Светога Спаса, задужбина је Стефана Првовенчаног. Она је прво седиште српске независне архиепископије и у њој су крунисани српски краљеви. Црква је омалтерисана и обојена у црвено, бојом владарског достојанства. Налази се близу града Краљева. Више пута је рушена у ратовима, од најезде племена Кумана у 13. веку до немачког бомбардовања у Другом светском рату.

▲ Манастир Жича

▲ Фреска из Жиче (деталј)

МИЛЕШЕВА је манастир који је подигао краљ Владислав, син Стефана Првовенчаног. Налази се близу Пријепоља. Фреске манастира спадају у најлепше фрескосликарство овог периода, а занимљиво је да је Свети Сава у Милешеву сликан за његовог живота, фреска анђела на Христовом гробу (чувени милешевски анђеоло) постала је знак препознавања наше фреско-уметности.

◀ Манастир Милешева

▲ Бели анђеоло (деталј фреске)

▲ Свети Сава (деталј фреске)

МОРАЧА је манастир који је подигао Вуканов син Стефан, и налази се поред реке Мораче у Црној Гори. Унутрашњост цркве одликује се занимљивим фрескама, каква је „Светог Илију храни гавран“, док се огромни крст на иконостасу са својим позлаћеним дуборезом убраја у најлепша дела краја 16. и почетка 17. века.

Иконостас – преграда у православној цркви која дели олтарски простор од брода (наоса) цркве

Дуборез – урезивањем украшен дрвени предмет

▲ Манастир Морача

▲ Фреска пророка Илије

СОПОЋАНИ су изграђени за време краља Уроша I, налазе се близу Новог Пазара. Карактеристична је висока кула испред цркве. Манастир је изузетно богат фрескама, мада је један део веома оштећен, јер су га Турци у два наврата рушили и палили. Данас је под заштитом Унеска.

▼ Манастир Сопоћани

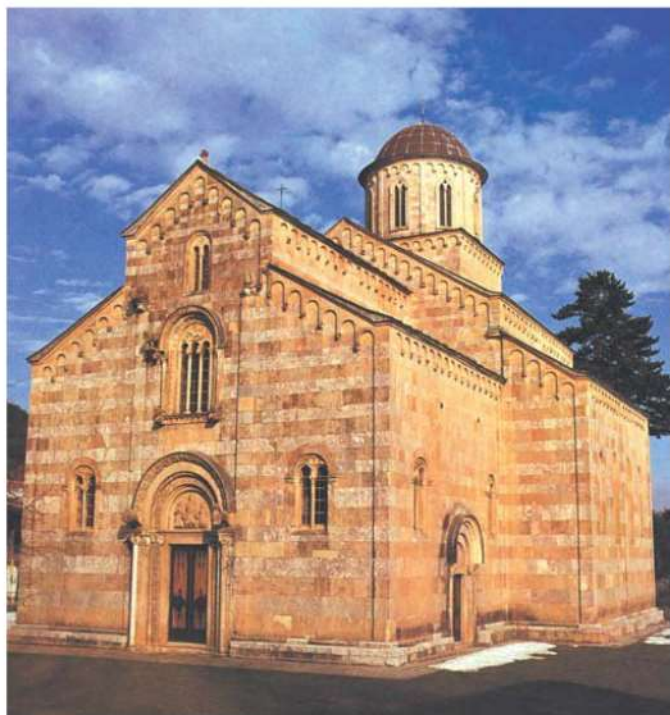

▲ Христово рођење (деталј фреске)

▲ Успење Богородице (деталј фреске)

ДЕЧАНИ су задужбина Стефана Дечанског, налазе се између Пећи и Ђаковице, на Косову и Метохији. Подигнути су касније од осталих манастира рашког стила, али црква им је архитектонски блиска, а издваја се величином и лепотом. Зидови су од наизменично поређаног камена и опеке, обложени црвеним и белим мермером. Прозори и портали су украшени скулптурама, као у Студеници.

▲ Манастир Дечани

▲ Стефан Дечански

САЖЕТАК

Стефан Немања и његови наследници подизали су манастире у 12. и 13. веку, најчешће као једнобродне грађевине са кубетом, а унутра су биле осликане фрескама по угледу на византијске. То су манастири рашког стила. Најпознатији су Црква Светог Николе у Куршумлији, Ђурђеви ступови, Студеница, Жича, Милешева, Морача, Сопоћани, као и Дечани (сазидана у првој половини 14. века).

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Које градитељске стилове разликујемо у српском средњем веку?
2. Наведи најосновније карактеристике сваког манастира рашке школе.
3. Научи ко су ктитори којег манастира, јер тако ћеш запамтити и значајан део породичног стабла династије Немањића.

МОНАСТИРИ ВИЗАНТИЈСКОГ СТИЛА

Краљ Милутин је у другој половини 13. и током 14. века подигао велики број манастира на тлу Косова и југа тадашње Србије, а његов биограф Данило II наводи да је Милутин владао „четрдесет година и подигао четрдесет цркава“. Они су врло слични византијској архитектури, али и са неким посебностима: већина манастира има основу у облику уписаног крста и обавезно једну или пет купола. Фасаде нису малтерисане, а зидови су од наизменичних редова камена и опеке.

БОГОРОДИЦА ЉЕВИШКА у Призрену је манастир који је саградио краљ Милутин 1307. године на основама тробродне базилике из 9. века. Црква је у облику уписаног крста са пет кубета. Посебан украс на фасади су керамички лончићи са отворима у облику крстића.

▲ Манастир Богородица Љевишка

▲ Краљ Милутин (деталј фреске)

СТАРО НАГОРИЧАНО (код Куманова) краси прелепа црква Манастира Светога Ђорђа, саграђена 1313. године, која у основи има издужени уписани крст. Ова црква краља Милутина је са пет кубета, прозори су изузетно украшени, а живопис спада у најлепше овог периода.

Манастир Старо Нагоричано ▶

Детаљ фреске Тајна вечера ▶

ГРАЧАНИЦА је несумњиво један од најлепших споменика средњовековне архитектуре, ктитор јој је такође краљ Милутин. Налази се на Косову, близу Приштине, надомак места чувеног Косовског боја 1389. године. Четири мања кубета су на угловима, а у центру је високо и витко кубе. Фреске прекривају читав унутарњи простор, мноштво је ликова и библијских призора, али, за разлику од рашке школе, осликане су и мотиви у позадини.

▲ Оплакивање Христа, детаљ фреске

▲ Манастир Грачаница

▲ Крунисање Симониде, детаљ фреске

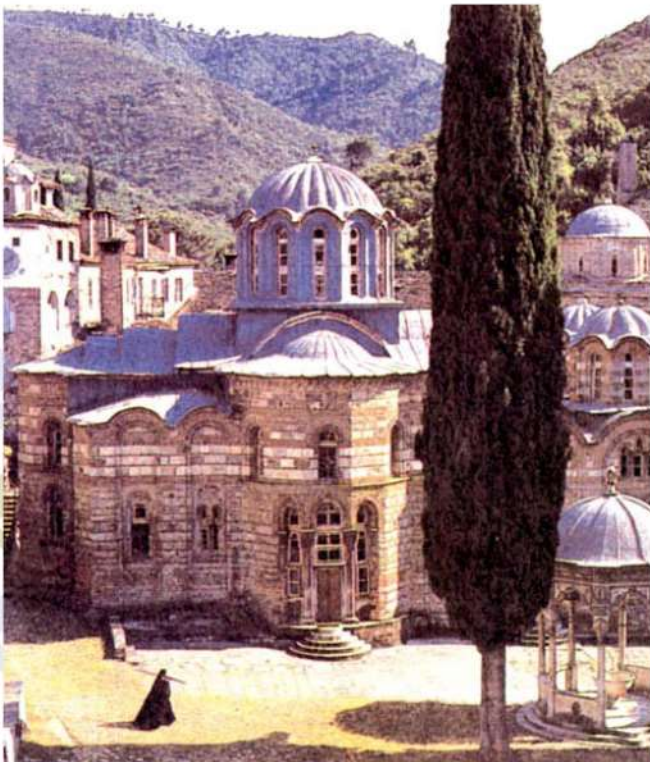
Келија – монашка соба

Апсида – полукружни део зида манастира

МАНАСТИР ХИЛАНДАР на Светој гори, у Грчкој, обновили су Симеон и Сава на месту старог манастира. Данашњу манастирску цркву саградио је краљ Милутин, док је на западу припрата коју је доградио кнез Лазар. У основи је уписан крст, али су додате три полукружне апсиде.

▲ Манастир Хиландар

▲ Црква манастира Хиландар

▲ Христос Спаситељ (икона, 13. век)

ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА представља комплекс који чине три цркве подигнуте једна уз другу у различитим временима, а подизале су их српски архиепископи. Црква Светих Апостола подигнута је, вероватно, по жељи Св. Саве, и блиска је рашком стилу, али је грађена у време архиепископа Арсенија, па се он сматра ктитором. На једној фресци Свети Сава је први пут насликан у низу светих отаца. Цркву Светог Димитрија дозидео је архиепископ Никодим пре 1324. године, а Цркву Богородице Одигитрије (Водиље) дозидео је, с јужне стране, архиепископ Данило II око 1330. године. Пећка патријаршија је значајна као место где се српски патријарси свечано уводе у трон, а крајем 13. века седиште српске архиепископије из Жиче је пренето у Пећку патријаршију. Од 1345. постаје и седиште српских патријарха.

▲ Пећка патријаршија

▲ Свети Сава из Пећке патријаршије

САЖЕТАК

Манастире византијског стила у Србији одликује основа у облику крста и једно или више кубета. Грађени су на тлу Косова, југа Србије и Македоније, а како је највећи број манастира подигао краљ Милутин, неки овај период зову и Милутиново доба. Најважнији манастири овог периода су Богородица Љевишка, Старо Нагоричано, Грачаница и Хиландар. Пећку патријаршију подизали су српски архиепископи и у њој се српски патријарси уводе у трон.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Које су одлике манастира византијског стила?
2. За време чије владавине су подизани манастири византијског стила?
3. Наброј најважније манастире византијског стила и наведи где се они налазе.

МАНАСТИРИ МОРАВСКОГ СТИЛА

Крајем 14. века центар Србије је, под притиском турске најезде, премештен на север, у долину Велике, Западне и Јужне Мораве. Граде се и даље манастири као сведочанства живог духа српског народа и српске државе. Карактеристично је да је у основи својеврсни тролист, тј. уписан крст који, са две певничке и једном олтарском апсидом, даје слику тролиста. Кровови су различитих висина, те се тако ствара утисак стремљења ка небу. Спољашњост је богато украшена, украси су у облику преплета трака, биљних елемената, животињских и људских фигура. Фреске су понегде слободније сликане, тако да подсећају и на слике блиске свакодневном животу.

Розета – рељефни зидни украс кружног облика

ЛАЗАРИЦА у Крушевцу је саграђена 1370. године и била је дворска црква кнеза Лазара. Смењивање боја камена, малтера, опеке и квадратних поља даје изузетно лепу вишебојност, јединствену у моравској групи манастира.

▲ Црква Лазарица

▲ Розета на јужној фасади

РАВЕНИЦА код Ђуприје је задужбина кнеза Лазара и зидана је од 1375. до 1377. године. Основа је уписани крст са три полукружне апсиде. Сазидана је од наизменичних редова опеке и камене, са богатим украсима око прозора и врата.

▲ Манастир Раваница

▲ Кнез Лазар, детаљ фреске

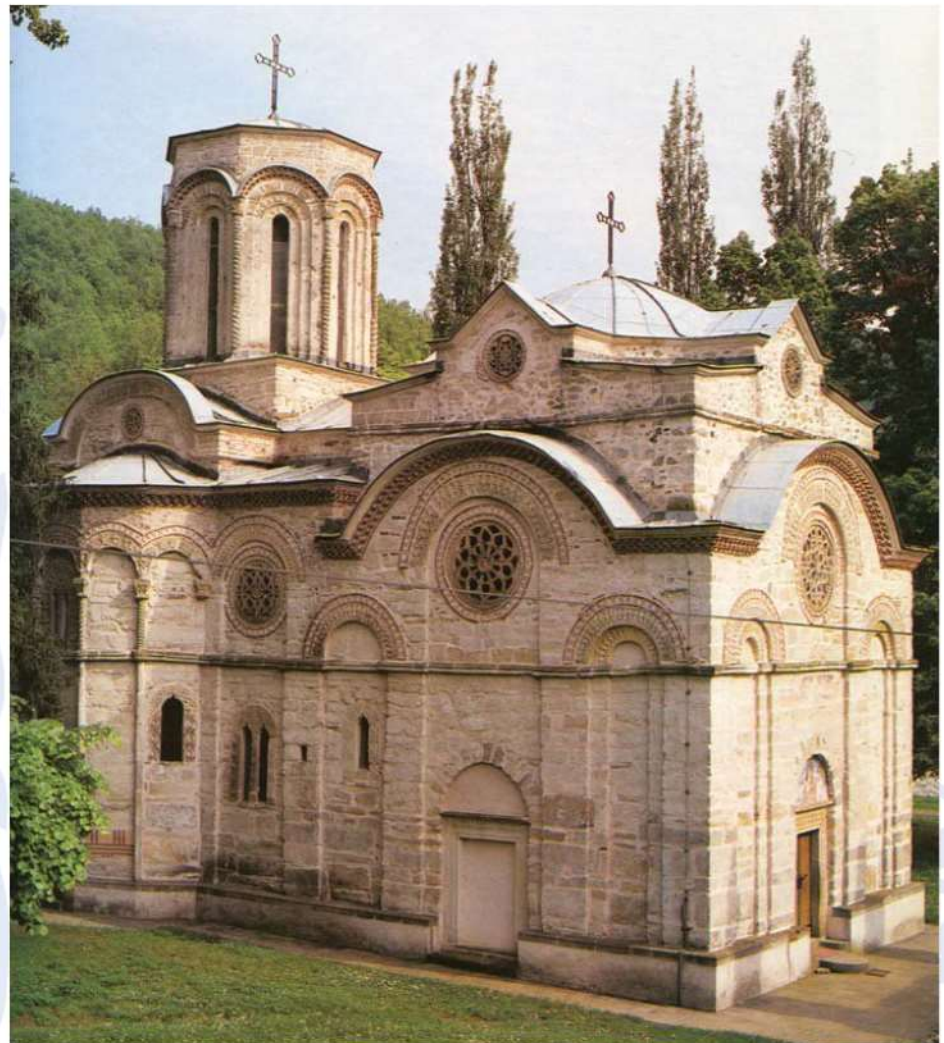

▲ Детаљ зида

ЉУБОСТИЊА је манастир који је саградила кнегиња Милица 1387. године и налази се близу Трстеника. Као типичне одлике моравског стила, има украсне розете и прозоре од веома лепе камене чипке.

▲ Кнез Лазар и кнегиња Милица, детаљ фреске

▲ Манастир Љубостиња

КАЛЕНИЋ, такође близу Трстеника, сазидан је почетком 15. века. Подигао га је властелин Богдан, у време деспота Стефана Лазаревића. Карактерише га веома издигнуто кубе, прозори са изломљеним луковима и богати рељефи на фасади.

▲ Бексиво у Еијај, детаљ фреске

▲ Манастир Каленић

▲ Прозор на јужном зиду припрате

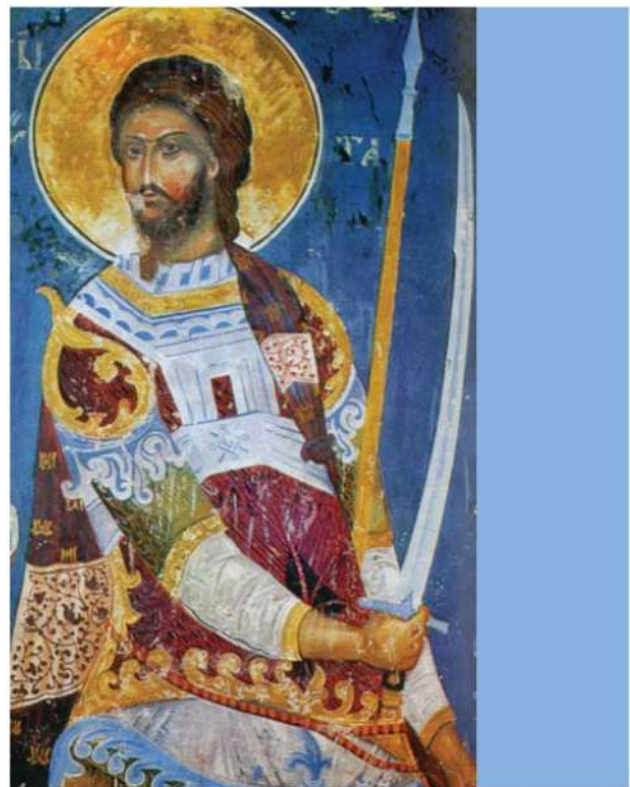

Маузолеј – велика и украшена гробница

МАНАСИЈА или **РЕСАВА** код Деспотовца је задужбина деспота Стефана Лазаревића, подизана је од 1407. до 1418. године као маузолеј ктитора, те је и велика и раскошна. Од изузетне вредности су фреске и необично леп под од разнобојног мермера у припрати.

▲ Манастир Манасија

▲ Свети ратник, детаљ фреске

САЖЕТАК

Крајем 14. и почетком 15. века, до пада Србије под власт турске царевине, подижу се манастири претежно у долини трију Морава. Њихова основа даје слику тролиста. Кровови и куполе су различитих висина те се тако ствара утисак стремљења ка небу. Фреске су реалније осликане. Најзначајније грађевине су црква Лазарица у Крушевцу и манастири Раваница, Љубостиња, Каленић, Манасија.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Зашто се тежиште градње манастира у Србији 14. и 15. века помера на север?
2. Који облик је у основи манастира моравског стила?
3. Наведи ктиторе најзначајнијих манастира моравске школе.

СРПСКО ДРУШТВО У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

▲ Српска властeosка породица из 14. века, детаљ фреске манастира Псача

Српским државама у средњем веку управљали су владари као врховни господари и власници читаве земље. У раном средњем веку владар је био са титулом кнеза, а појединим областима под влашћу кнеза (жупама) управљали су жупани или велики жупани. Они су са породицама живели у дворовима, окружени дворанима: државним службеницима, војницима и свештеницима. Поред владара, о држави је бринуо и државни сабор, састављен од властеле и представника цркве. У манастирима су живели монаси и монахиње, а на челу српске цркве био је епископ. Сава Немањић, одлуком никејског патријарха 1219. године, постаје архиепископ, а тиме српска црква постаје самостална.

Од 1217. године Српском државом влада краљ – Стефан Првоченчани, син великог жупана Стефана Немање, док је 1346. године краљ Душан у Скопљу крунисан за „цара Срба и Грка“. Он је, пре тога, архиепископа Јоаникија прогласио за патријарха, а то је највише достојанство у православној цркви.

▲ Властелин пред поход, сцена из филма *Дорошеј Здравка Велимировића* (по роману Добрила Ненадића)

▲ Гозба, сцена из филма *Бановић Страхинја* Ватрослава Мимице

▲ Музика и игра, детаљ фреске манастира Лесново

▲ Пастири (детаљ фреске), манастир Градац

▲ Себри, сцена из филма *Дорошеј*

У својој свакодневици, поред разноврсних послова, људи су живот чинили забавнијим, или бар лакшим, певањем и причањем народних умотворина, читањем на дворовима и у манастирима, музиком и игром.

У време Немањића на гозбама и прославама музика је имала важну улогу. На основу споменика ликовне културе и књижевности може се закључити да се певало, играло, свирало, како на дворовима, тако и при народним празницима и весељима. На фрескама показују се сцене свирања на појединим инструментима и у ансамблима. Попут жонглера у западноевропској музици, помињу се музичари – певачи, свирачи, глумци који се зову шпилмани, скомраси, гудеци, свиралници. Упоредо са музиком која се свирала на двору и у народу, неговала се и црквена музика, која је била и остала саставни део православног богослужења. Црквено певање је преузето из византијске културе.

▲ Орач (детаљ фреске из манастира Дечани)

Сеоско становништво, себри, било је потчињено властелину или манастирима на чијој земљи су живели. Давали су део прихода и радили за властелина. У себре су се убрајали меропси (земљорадници), власи (сточари), отроци (послуга или земљорадници), а посебан и све бројнији био је слој занатлија и трговаца, који се развијао највише у градовима..

Развијеније гране привреде биле су рударство и трговина. Најчешће су вађене руде олова, бакра и сребра, а око рудника ницале су насеобине са одликама града (Ново Брдо, Брсково, Рудник...). Деспот Стефан Лазаревић 1412. године сачинио је и *Рударски законик*. Трговина се обављала у караванима. Извозила се стока, крзна, млечни производи и руде. Трговачка размена је вршена одређеним данима у недељи у мањим насељима, која су се звала тргови, или у већим градовима. Поред оних градова који су настајали око рудника, настајали

су и градови на трговачким путевима или око војних утврда. Од давнина постојали су на јадранском приморју и старији и, за то време, велики градови (Бар, Будва, Котор), као и они освајани од Византије (Призрен, Липљан, Ниш).

Овакав поредак и развој средњовековног српског друштва окончан је турским освајањима.

▲ Остаци средњовековног града Ново Брдо

О тешком животу потчињеног слоја упечатљиву песму је написала Десанка Максимовић. Она је настала поводом обавезе меропаха, прописане Душановим закоником, да за свог господара раде два дана у недељи. У песми се помињу речи пронијар и жрвањ: пронијар је средњовековни земљопоседник а жрвањ је камен у млину за млевење жита.

О МЕРОПАХУ

Меропах да ради у недељи два дана
пронијару,
један да коси
од јутра рана,
један да у винограду копа;
један по жези, уза летњу јару,
да камење носи
на друм цару;
један да на жрвњу меље манастиру;
један поправља властелину слеме,
један да му спрема за сетву семе;
а што остане у недељи дана,
да ради за себе сама.

САЖЕТАК

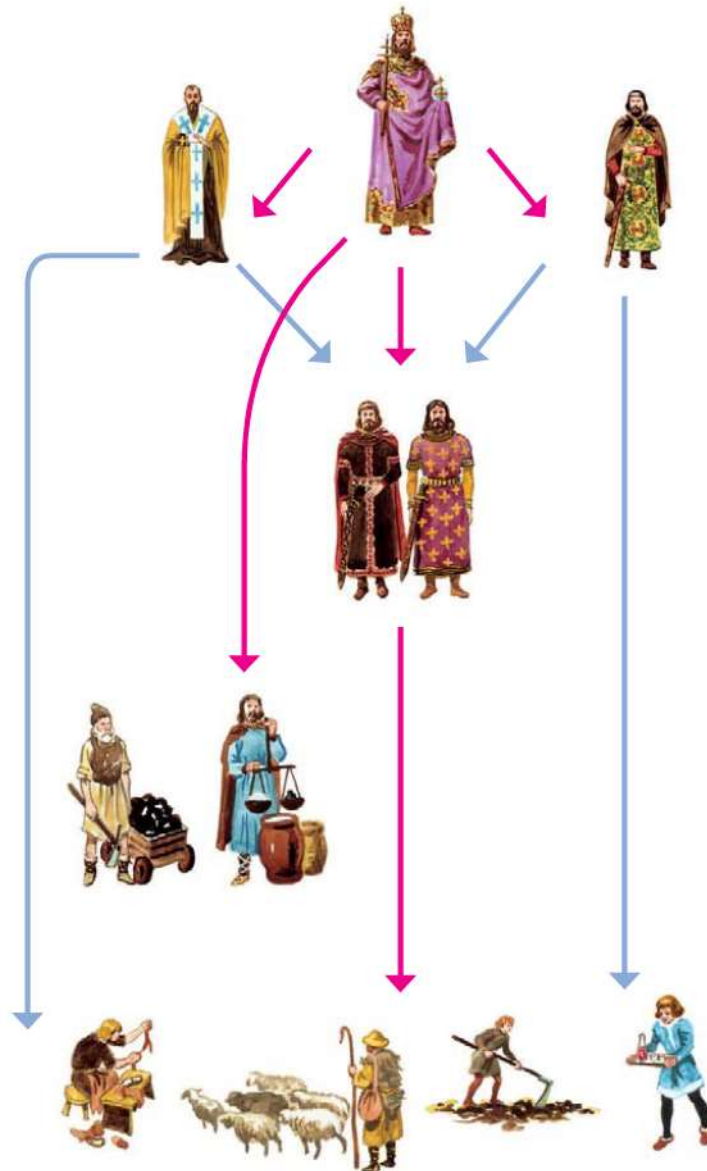
Као у свим средњовековним државама, и владари у Србији су били власници читаве земље. Држава се делила на жупе и на властелинства, на врху друштвене лествице био је владар, а под њим жупани, властелини, војници и свештеници. Себри су били сеоско становништво, док су још постојале занатлије и трговци, настањивани у градовима. Поред пољопривреде, значајније гране привреде биле су трговина и рударство.

Свакодневица средњовековних људи, поред рада који је припадао одређеном сталежу, обухватао је и разоноду кроз музику, игру, казивање и, ређе, читање књижевних текстова.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

Према цртежу опиши поделу друштва у Душаново доба и покажи место које у друштву заузимају себри; трговци и рудари; властела и црквени достојанственици, на челу са царем.

Музика моја завичаја

ХИМНА

Боже ѿ правде

Музика: Даворин Јенко
Текст: Јован Ђорђевић

Умерено лајано, свечано

f Бо - же прав - де, ти што спа - се од про - па - сти

до сад нас, чуј и од сад на - ше гла - се

и од сад нам бу - ди спас. *p* Моћ - ном ру - ком

во - ди, бра - ни бу - дућ - но - сти срп - ске брод. *ff* Бо - же спа - си, Бо - же

чу - вај, срп - ске зе - мље срп - ски род. 1. срп - ски род. 2. срп - ски род.

3. Сложи српску браћу драгу
на свако дичан славан рад,
слога биће пораз врагу,
а најјачи српству град.
4. Нек на српској блиста грани
братске слоге златан плод,
Боже спаси, Боже храни
српске земље, српски род!
5. Нек на српско ведро чело
твог не падне гнева гром.
Благослови Србу село,
поље, њиву, град и дом!
6. Кад наступе борбе дани
к' победи му води ход
Боже спаси, Боже храни
српске земље, српски род!
7. Из мрачнога сину гроба
српске славе нови сјај,
настало је ново доба
Нову срећу, Боже дај!
8. Отаџбину српску брани
петвековне борбе плод
Боже спаси, Боже брани
моли ти се српски род!

Химна Свешом Сави

Свечано

У - склик - ни - мо с љу - ба - вљу све - ти - те - љу

Са - ви, срп - ске цр - кве и шко - ле

све - ти - тељ - ској гла - ви. Та - мо вен - ци,

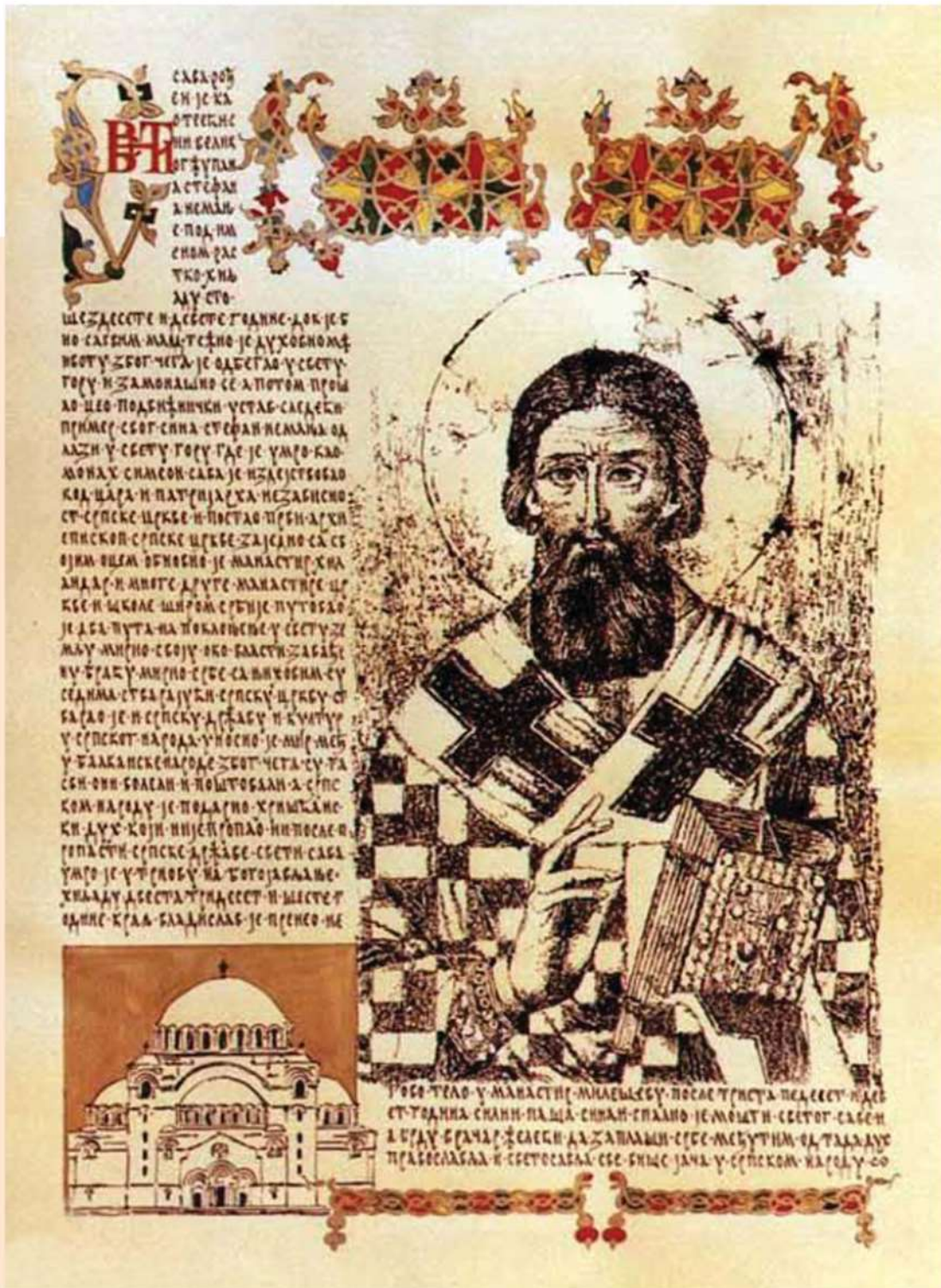
та - мо сла - ва где наш срп - ски па - стир Са - ва.

Пој - те му, Ср - би, пе - сму и у -

трој - те. Пој - те му, Ср - би,

пе - сму и у - трој - - - те.

3. Благодарна Србија
пуна си љубави
према својој пастири
светитељу Сави.
4. Цело српство слави славу
свога оца, Светог Саву.
појте му, Срби,
песму и утројте.
5. Да се српска сва срца
с тобом уједине,
сунце мира, љубави
да нам свима сине.
6. Да живимо сви у слози
Свети Саво ти помози.
Почуја глас свог рода,
српскога народа!
7. Пет векова Србин је
у ропству чамио,
светитеља Саве
име је славио.
8. Свети Сава Србе воли
и за њих се Богу моли.
Појте му Срби,
песму и утројте!

ПОДСЕТИ СЕ

1. Које у славу се пева Светосавска химна?
2. Када се обично пева?

СРПСКИ НАРОДНИ ОБИЧАЈИ

Свакодневни послови, празновања и свечаности у сагласју са сунчевом годином праћени су разним обичајима у којима песма и игра имају веома важну улогу. Српски народни обичаји преузети су од Старих Словена. Првобитно су били везани за стара претхришћанска, многобожачка веровања. Са прихватањем једнобожачке хришћанске религије, стари обичаји су остали, али су истовремено прихваћена и нова празновања. Отуда су највећи српски хришћански празници прожети старим паганским обичајима.

Коледа

Један од најстаријих обичаја су *коледа*. Словени су их одржавали на почетку Сунчеве године, када дани постају дужи, када светлост почиње да надвладава мрак и мрачне силе. С примањем хришћанства коледа се приређују пред Божић и спајају са божићним празницима. Поворка коледара – мушкараца, идући од куће до куће са маскама на лицу, пева коледарске песме у којима сваки стих има припев „коледо”. Како се сматра да коледари доносе срећу, то их сви у селу примају и награђују. Обредна игра симболично приказује борбу светлости и таме. Славе се Сунце и светлост – предуслов родне године.

Уранила коледа

Умерено Коледарска песма

У - ра - ни - ла, ко - ле - до, ста - ра мај - ка, ко - ле - до.

Текст песме је записао Вук Стефановић Караџић, а мелодију је написао Стеван Стојановић Мокрањац.

Уранила, коledo! стара мајка, коledo!
Светој цркви, коledo, на јутрење, коledo,
Сусрете је, коledo, свети Петар, коledo,
На јелену, коledo, златорогу, коledo,
Златорогу, коledo, и парогу, коledo:
„Врн’ се натраг, коledo, стара мајко, коledo,
Ево су ти, коledo, гости дошли, коledo,
Добри гости, коledo, колеђани, коledo,
Који оде, коledo, Бога моле, коledo,
За старога, коledo, за Бадњака, коledo,
За младога, коledo, за Божића, коledo.“
Слава и част, коledo, домаћину, коledo!
Тебе на част, коledo, стара мајко, коledo!

Добро јутро, коledo

♩ = 132 Коledарска песма

До-бро ју - тро, ко - ле - do! До-бро ју - тро, ко - ле - do!

Добро јутро, коledo!
 Домаћине, коledo,
 Овце ти се, коledo,
 Изјагњиле, коledo,
 Све јагањци, коledo,
 Калушасте, коledo;
 Краве ти се, коledo,
 Истелиле, коledo:
 Све телаци, коledo,
 Јеленасти, коledo;
 Козе ти се, коledo,
 Искозиле, коledo:
 Све јарићи, коledo
 Витороги, коledo;
 Кобиле се, коledo,
 Иждребиле, коledo:
 Све ждребићи, коledo,
 Путоноги, коledo.

Припев – мисао у тексту и мелодији која се понавља на одређеном месту

Лазарице

Лазарице су обележавале почетак пролећа. Са прихватањем хришћанства припојене су празновању Лазареве суботе (недељу дана пред Ускрс). У обреду учествује група девојака која обилази село од куће до куће, играјући и певајући пригодне песме. Поворка *лазарица* имала је магијску улогу, да песмом и игром обезбеди здравље, богату и родну годину за све укућане. Због тога су дариване: добијале су на поклон вуну, брашно, јаја, орахе и друго.

Играј, играј, Лазаро

Лазаричка песма

И - грај, и - грај, Ла - за - ро,
о - ва ку - ћа бо - га - та

(I)
Играј, играј, Лазаро,
ова кућа богата,
пет стотина дуката.

(II)
Имаш дете малено,
обуци га свилено,
изведи га пред Лазар,
да га Лазар дарује,
сас белице парице,
Свима је за здрављице.

(III)
Ова лепа госпођа
лепог рода родила:
све синови и кћери.
Мајка му се радова,
лепу снају довела,
капицу јој низала:
један низа галира
другог низа дуката.
Прати сина у војску,
да доведе девојку,
на ти момче јабуку,
ти да змамиш девојку.

Лазарице су у Србији најпопуларнији и најраспрострањенији народни обичај, који се разликује од краја до краја. Тако се, на пример, у Срему лазарице играју у затвореном колу. У средину кола пусте мушко дете које још пузи. Девојке певају и играју са испруженим рукама ка детету, верујући да ће се прва удати она до које дете допузи. Текст песме *Лази, лази, Лазаре* записао је Вук Стефановић Караџић, а мелодију налазимо код Миодрага А. Васиљевића. Пева се уочи Лазареве суботе.

Лази, лази, Лазаре

♩ = 200 Лазаричка песма

Ла - зи, ла - зи, Ла - за - ре, ла - зи, ла - зи, Ла - за - ре,
ла - зи, ла - зи, Ла - за - ре, Ла - за - ре.

– Лази, лази, Лазаре,
Те долази до мене,
Приватај се за мене;
За свилене рукаве,
За свилене мараме,
За клечане кецеље.

Лазити – пузити

Клечано – врста ткања

▲ Лазарице

Краљице

Око Духова (50. дан од Ускрса) изводиле су се *краљице*. По Вуковом запису, поворка девојака иде од куће до куће, игра и пева. На левом крају кола стоји лепа и лепо обучена девојка која на глави има шешир окићен цвећем, а у десној руци има мач и зове се Краљ. На другом, десном крају кола стоји друга девојка, по лепоти слична првој, која у десној руци држи барјак и зове се Барјактар. У средини кола, на малој столици, седи девојчица која се зове Краљица. По њој су коло и цео обичај добили назив. Као и већина магијских игара, и *краљице* припадају земљорадничким обредним играма којима се моли за плодност стоке и родну годину. У неким крајевима се верује да овај ритуал тера облаке, односно невреме од села.

Орач оре равно поље

Краљичка песма

О - рач о - ре рав - но по - ље,
о - рач о - ре рав - но по - ље.

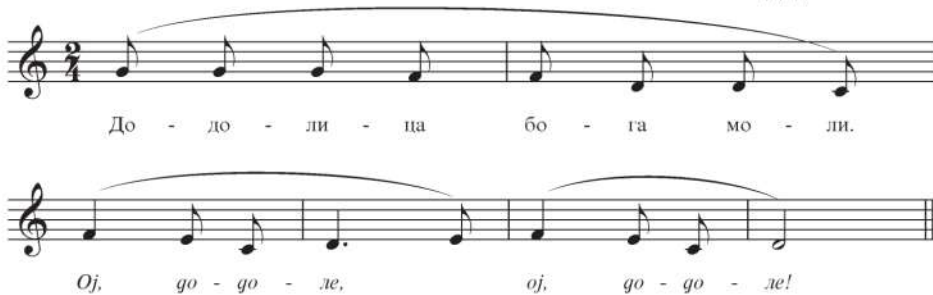
Орач оре равно поље,
Рало му је чудно дрво,
Чудно дрво давиново,
Ралник му је сиви голуб,
Остан му је струк босиљак,
А волови два јелена,
Место брице и шенице,
Семе му је ситан бисер,
Брана му је чудно перо,
Чудно перо пауново!

Доголе

У пролећно-летњим данима, када дуго не падне киша, селом су се кретале поворке девојака – додоле или додолице које окићене зеленилом и цвећем, изводе обредне игре и песме и моле Бога да падне киша. Постојала су веровања да се додолским песмама може и зауставити киша. Тако су се у време великих киша певале песме којима се моли престанак кише.

Додолица Боја моли

Додолска песма

До - до - ли - ца бо - га мо - ли.

Ој, до - до - ле, ој, до - до - ле!

Додолица бога моли,
Ој доголе, ој доголе!

Да удари росна киша
Да пороси поља наша
Да ни роде жита наша

Жита наша, лојза наша!
Ми идемо преко села,
А облаци преко неба!

▲ Додоле

Бадњи дан и Божић

Бадњи дан и Божић су два повезана празника која садрже много народних обичаја. Обичаји уношења бадњака, застирање куће сламом, квоцање домаћина и пијукање деце, прављење чеснице, долазак положајника и царање ватре бадњаком на божићно јутро одржали су се и до данас. Сви они треба да призову род усева, плодност стоке, здравље људи, срећу и успех у наредној години.

Раније, а понегде и данас, нарочито на селу, на дан уочи Божића, пре него што сунце изађе, домаћин одлази у шуму где изабере и исече младо церово или храстово дрво. Одсечено дрво однесе кући и увече наложи ватру. Кад дрво нагори, доњи крај се оставља за положајника. Због тога што се тај дан доноси и пали падњак, он се зове Бадњи дан.

Порекло бадњака је веома старо. Верује се да је код старих, многобожачких Срба постојао неки бог *Бадња*, чији је кип дељан од дрвета. Када су примили хришћанство и почели да славе рођење Христово – Божић, уочи тог дана Срби су свог старог *Бадњу* бацили у ватру. Тај обичај је остао до данас, на свако Бадње вече. Црква је бадњаку дала нов смисао. Грејући се око бадњака, укућани се загревају слогом и љубављу а деца, седећи на разбацаној слами, певају божићне песме.

Уочи Божића

Умерено

Народна

mf Бо - жић, Бо - жић Ба - та но - си ки - ту
зла - та, да по - зла - ти вра - та и о - бо - ја
по - бо - ја* и сву ку - ћу до кро - ва.

▲ Бадњак

*Обоја побоја (обоја подбоја) – довратак

Ој, бадњаке, бадњаке

Умерено

Народна из Србије

Ој, бад - ња - че, бад - ња - че,
 ти наш ста - ри ро - ђа - че. До - бро си нам
 до - ша - о и у ку - ћу у - ша - о!
 Ми - ли срп - ски бад - ња - че, ти наш ста - ри
 ро - ђа - че, бад - ња - че, бад - ња -
 че, ро - ђа - че, ро - ђа - че.

На божићно јутро положајник, царајући ватру и говорећи „кол’ко варница, тол’ко срећних годинаца, родила ти пшеница белица и винова лозица, у дому ти било све здраво“, изјављује жеље домаћину и његовој породици за успех и срећу у наредној години.

Доносиш нам много среће,
 сваког добра пуне вреће.
 Ти нам Христа објављујеш,
 Њега славиш и казујеш.
 Мили српски бадњаке...

Кол’ко кол’ко варница,
 тол’ко тол’ко срећица
 и толико оваца,
 и толико јагањаца
 Мили српски бадњаке...

Тропар – кратка црквена песма у част празника или светитеља

Бадњи дан и Божић, као и други црквени празници, славе се и у црквама. Тада се певају посебне побожне песме – химне.

Божићни ѿройар

Глас 4.

Andante

Н. Барачки

Ро - жде - ство Тво - је, Хри - сте Бо - же
 наш, воз - си - ја ми - ро - ви свјет ра - зу - ма,
 у њем бо - звје - здам слу - жа - шчи звје - здо - ју у - ча - ху - сја,
 Те - бје кла - ња ти - сја солн - цу прав - ди,
 и Те - бје вје - дје - ти с ви - со - ти во - сто - ка,
 Го - спо - - - ди, сла - ва Те - бје.

Препев

Рођење Твоје, Христе
 Боже наш,
 даде да засија свету
 светлост разума;
 у њему пак они који
 изучавају звезде (служе
 звездама),
 од звезде бише научени
 клањати се Теби, сунцу
 правде,
 и Тебе знајући с висине
 истока,
 Господе, слава Теби.

Јеромонах Филимон
 (Шкундрић)

СЛУШАТИ:

божићне песме

▲ Рођење Христово

Слава

Слава је стари празник који празнују само Срби. Свака породица има своје крсно име. Слава није лична светковина него породична. Она је знак породичне припадности, сродства, порекла. Верује се да је настала као сећање на дан када су далеки преци покрштени – примили хришћанску веру. Тако су једни покрштени на св. Николу, други на св. Јована, трећи на Аранђеловдан итд. Светац кога слави једна породица сматра се покровитељом и заштитником те породице. Слава се не мења, она се преноси с колена на колена: са оца на сина, па на унука...

Слава има свој ритуал који је истовремено и народни и црквени. У кући свечара (слављеника) пече се славски колач (крсница), прави се жито (кољиво), пали свећа (воштаница). Најважнији славски обред јесте ломљење колача који се прелива црвеним вином (симбол Исусове крви). Уз окретање колача певају се и одговарајуће песме.

Домаћин прима госте – родбину, пријатеље и друге званице. Кад уђу у кућу, сви се служе житом, „среће ради“. Када се седне за трпезу, пева се здравица, песма за здравље домаћина и свих укућана.

Свѣѣи сѣаси

Andante

Славска народна песма

Све-ти Спа - си ко - ња ко - ве, да о - би - ђе рав - но по - ље.

Го - спо - де по - ми - луј, Го - спо - де по - ми - луј!

Дај нам, Боже, ситну росу,
Да ороси равно поље.
Од два класа шеник жито,
Од два снопа до сто ока!

Свадба

Поред обредних песама које су се понављале по календарском циклусу постојале су и оне које су биле повезане са радовима у пољу, чувањем стоке, свакодневним животом и породичним светковинама. Данас су свакако најинтересантнији свадбарски обичаји, обележени низом ритуалних радњи које су праћене песмом и игром.

На свадби се певају врло различите песме. Оне се деле према времену када се изводе на песме пре и на песме после обреда венчања. Пре обреда венчања певају се сватовске песме. Њих певају сватови на путу до младине куће. „Куповину“ младе и њен одлазак из родитељске куће прате најчешће шаљиве песме. После венчања у кући младожење настаје право свадбено весеље. Око трпезе се певају здравице, а потом се сватови хватају у коло.

Постоје и тзв. предсвадбене песме, које се певају пред удају.

Жарко сунце иза јор сјаше

Умерено
♩ = 84

Народна свадбена

Жар - ко сун - - - це
и - за го - ре сја - - - ше,
и - за го - ре сја - - - ше.

Жарко сунце иза гор сјаше,
младожењи добро јутро зваше:
Добро јутро, младожења Нико,
честито ти на двору весеље,
је су ли ти на окупу свати?
Млади нико сунцу одговара:
Хвала теби моје сунце жарко,
ти си мени дворе огрејало,
и у двору кићене сватове.

'Ајд' идемо, Радо

Lento Народна свадбена

Ајд' д' и - де - мо, Ра - до,
 ајд' д' и - де - мо, ду - шо, ајд' д' и - де - мо,
 бе - ла Ра - до, до - ле до Мо - ра - ве!

'Ајд' идемо, Радо, 'Ајд' идемо, душо
 'Ајд' идемо, бела Радо, доле до Мораве.

Да видимо, Радо, да видимо, душо,
 Да видимо, бела Радо, како чамац плови.

Чамац плови, Радо, чамац плови, душо,
 Чамац плови, бела Радо, а крмар говори:

Не удај се, Радо, не удај се, душо,
 Не удај се, бела Радо, још си дете младо!

▼ Кићење невесте, Паја Јовановић

Запевала сојка ййица

Allegretto

Народна свадбена

За - пе - ва - ла сој - ка
пти - ца, ми - сли зо - ра је, а - ман,
а - ман, ми - сли зо - ра је.

Запевала сојка птица, мисли зора је,
Аман, аман, мисли зора је.

Устај, Като, устај, злато, спремај дарове,
Аман, аман, спремај дарове!

Ја сам млада и сирота, немам дарова,
Аман, аман, немам дарова.

Кад си млада и сирота, што се удајеш,
Аман, аман, што се удајеш?

Удала ме стара мајка, нисам ни знала,
Аман, аман, нисам ни знала.

▼ Свадба, Тителбах

Симбил цвеће

Andante

Народна свадбена

Сим - бил цве - ће, мо - ри, сим - бил цве - ће

ма - ви и зе - - ле - но ма - ви

и зе - - ле - - - - - по.

Моје срце, леле, моје срце,
 Јадно и чемерно.
 Мерак* имам, море, мерак имам,
 На прву којшику,
 Ама ми гу, леле, ама ми гу,
 Другар запресио,
 Па ме вика море, па ме вика,
 девер да му биднем.
 Да л'да идем, да л'да идем,
 Да л'да не идем?
 Ће да идем, море, ће да идем,
 Макар да не дођем.

Мерак – жудња, чежња за нечим

ЉУБАВНА ЛИРИКА

У многим свадбеним песмама скривала се љубавна тематика. Из свадбених, развиле су се љубавне песме.

Дуни ми, дуни, 'лађане!

Покретљиво

Свадбена – љубавна

♩ = 84

Музички нотни запис са три линије. Свака линија има своје пододговарајуће појасе под њом. Прва линија: Ду - ни ми, ду - ни, 'ла - ђа -. Друга линија: не. Ду - ни ми, ду - ни, . Трета линија: 'ла - ђа - не, ој, 'ла - ђа - не.

Дуни ми, дуни 'лађане!
дођи ми, дођи, драгане,
у моју башту зелену,
под моју ружу румену,
где 'но ја везем дарове
све белом свилом и златом.
Свакоме свату по јаглук*,
а теби драги, бошчалук*.
– Дуни ми, дуни 'лађане!
дођи ми, дођи, драгане,
ситан сам бисер просула,
помоз'ми бисер купити,
а ја ћу тебе љубити!

Јаглук – везена марамица

Бошчалук (велика марама) – дарови на венчању: кошуља и друго рубље умотано у бошчу – мараму)

Ој, девојко Смедеревко

Andante

Ој, де - вој - ко, Сме - де - рев - ко,
ој, де - вој - ко, Сме - де - рев - ко.

Ој, девојко Смедеревко,
Отвори ми Смедерево.
Да ти видим лице бело,
Лице бело и румено.
Да ти љубим очи смеђе,
Очи смеђе, гајтанвеђе*.

Гајтанвеђе – обрве које личе на гајтан – фину траку од свиле

▲ Смедеревска тврђава

Деветнаести век доноси велике промене у српске крајеве. Одласком Турака са српских простора долази до развоја градова и стварања једне нове – грађанске културе, што ће условити промене у развоју музике и начина музицирања. Јавља се тип староградске, варошке песме. Извођена слободно у народу, често са малим разликама у мелодији, ритму или поетском тексту у зависности од краја, она припада фолклорној музици. Мелодија староградских песама већег је обима и развијенија од оних које се негују у сеоској народној традицији. Текстови су претежно љубавни, најчешће познатих српских песника романтизма. У условима кућног музицирања посебна пажња се посвећивала култивисању гласа – тихо, изражајно певање, уз пратњу неког инструмента, најчешће клавира. Овај тип песме остаће популаран до данашњих дана. Појавила се и неговала у сеоско-варошким срединама Војводине, а касније, преко Београда, пренела и у остале српске крајеве.

Широк Дунав, раван Срем

Полајано Варошка песма

Ши - рок Ду - нав, ра - ван Срем, еј, _____

збо - гом ди - ко, ја _____ и - дем!

Широк Дунав, раван Срем, еј,
збогом дико, ја идем!

Шта си, мала, мислила, еј,
кад си мене љубила?

Не реци ми, дико, збогом, еј,
већ ме води са собом!

Мислила сам да је шала, еј,
љубити бећара*!

Бећар – нежењен младић, весељак, боем

Ој, Јело, Јело

Брзо Варошка песма

Ој, Је - ло, Је - ло, Је - - - -

ле - - - - но,

ој, Је - ло, Је - ло, Је - ле - но, не га - зи

се - но ко - ше - но. ко - ше - но!

Ој, Јело, Јело, Јелено,
ој, Јело, Јело, Јелено,
не гази сено кошено!

Млади га момци косили,
млади га момци косили
и тебе Јело просили.

Због тебе Јело, Јелено,
Због тебе, Јело, Јелено,
Сво пију вино румено.

У џем Сомбору

Умерено Варошка песма

У тем Сом-бо - ру све-га на во - љу
све-га и - ма то и - сти-на, па и же-не
пи-ју ви-на у тем Сом-бо - ру.

The musical score is written in a single system with three staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a common time signature. The tempo is marked 'Умерено' and the style is 'Варошка песма'. The melody is accompanied by chords: Dm, A7, Dm, C7, C9, and F. The lyrics are written below the notes. The second staff continues the melody with chords F, Bb, Dm, Gm, and Dm. The lyrics are 'све-га и - ма то и - сти-на, па и же-не'. The third staff concludes the piece with chords Gm, Dm, and A7, followed by a first ending (1. Dm, C7) and a second ending (2. Dm). The lyrics are 'пи-ју ви-на у тем Сом-бо - ру.'

▲ Тамбурашки оркестар

Вармеђа – жупанија, самоуправна област

У тем Сомбору
Свега на вољу.
Свега има, то истина,
Па и жене пију вина
У тем Сомбору.

Откако је та
Наша вармеђа*,
Од то' доба наше снаше
Заволеше тамбураше
У тем сомбору

Женит' ћу се ја,
Жена ми треба
Која знаде свашта радит',
А ја ћу се господарит'
По тем Сомбору.

У рану зору

Allegro Варошка песма

У ра - ну зо - ру, зо - ру, зо - ру, зо -
 ру, кад сва - не дан, _____
 ја и - дем ку - ћи сав _____
 на - кре - сан, _____ ја и - дем ку -
 ћи сав на - кре - сан. Ја те - бе

У рану зору, зору, зору,
 Кад сване дан,
 Ја идем кући сав накресан,
 Ја идем кући сав накресан.

Ја тебе љубим, љубим, љубим
 То добро знаш,
 Ти мирно спаваш, а ја немам сна,
 Ти мирно спаваш, а ја немам сна.

Ти мирно спавај, спавај, спавај,
 Усни санак свој,
 А ја даље одох у свој неспокој,
 А ја даље одох у свој неспокој.

▲ Кафана, Тителбах

ТАМО ДАЛЕКО

Тамо далеко где лимун цвета жут,
Тамо је српској војсци једини био пут.

Тамо далеко где цвета бели крин,
Тамо су живот дали заједно отац и син.

Тамо далеко, далеко од мора,
Тамо је село моје, тамо је Србија.

Тамо где Дрина уништен кваси гај,
Тамо су моји двори и мили завичај.

Тамо где душман све руши, обара,
Тамо су мили моји, тамо је Колубара.

Тамо где Тимок поздравља Вељков град,
Тамо ми спалише цркву у којој се венчах млад.

Тамо где тиха путује Морава,
Тамо ми икона оста, тамо је моја слава.

Тамо у брда, Ђетиње где је пут,
Тамо ми суза мајке прелива сваки кут.

Тамо где Србу сунце већ не сија,
Тамо је срце наше, славна Шумадија.

Тамо далеко, на Крфу живих ја,
Али сам увек клицо: живела Србија!

(Овако се песма *Тамо далеко* певала
на Солунском пољу од 1916. године)

Настанак многих песама је везан за српску историјску прошлост. Тако, између два светска рата веома популарна и често певана била је песма *Тамо далеко*. Настала је за време Првог светског рата, приликом повлачења српске војске преко Албаније и њеног боравка на Крфу (1916). Постоји неколико верзија текста. Као свака песма која настаје у народу тако је и ова добила сличне, али и потпуно различите варијанте текста.

Друга *Креће се лађа Француска*, тужбалица је са Солунског фронта. Настала је у логору нераспоређених официра 1917. године (Први светски рат).

Тамо далеко

Kao Valse

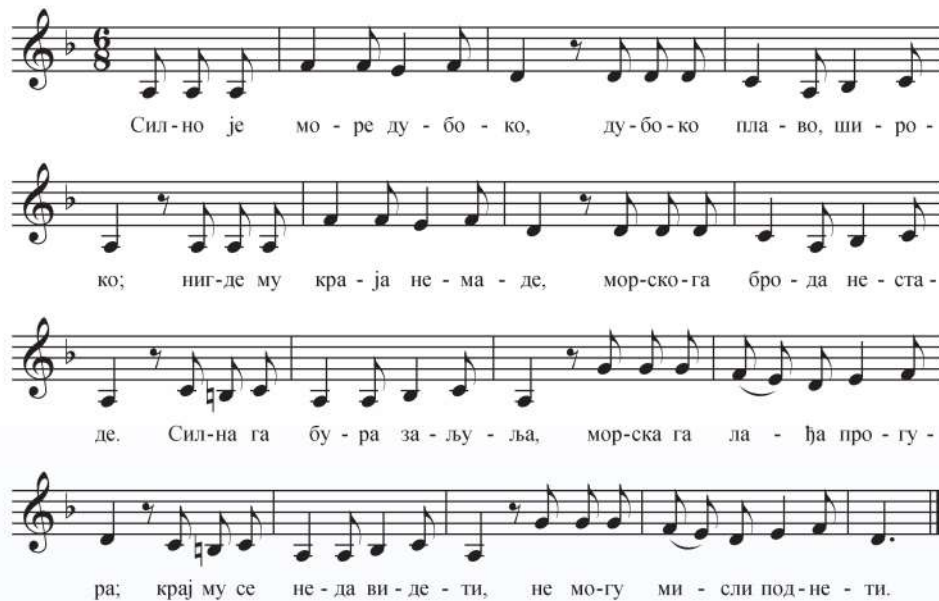
О, зар је мо - ра - ла доћ, та ту - жна не - срећ - на
ноћ, ка - да си дра - га - не мој,
о - ти - ш'о у љу - ти бој. Та - мо да - ле -
ко да - ле - ко од мо - ра, та - мо је се - ло мо -
је, та - мо је Ср - би - ја. Без о - тац - би - не да -
ле - ко, на Кр - фу жи - вех ја, а - ли сам
по - но - сно кли - ц'о, жи - ве - ла Ср - би - ја.

Тамо далеко, где цвета лимун жут,
тамо је српској војсци 2X
једини био пут.

Тамо далеко, где цвета бели крин,
тамо су животе дали 2X
заједно отац и син.

Креће се лађа француска

Текст и музика:
Б. Милосављевић

Сил-но је мо - ре ду - бо - ко, ду-бо-ко пла - во, ши - ро -
ко; ниг-де му кра - ја не - ма - де, мор-ско-га бро - да не - ста -
де. Сил-на га бу - ра за - љу - ља, мор-ска га ла - ђа про - гу -
ра; крај му се не - да ви - де - ти, не мо-гу ми - сли под-не - ти.

Креће се лађа Француска
са пристаништа Солунска.
Транспорт се креће жалосни,
ратници, браћа, болесни.
Полазим тужан, болестан,
помислим: Боже, нисам сам!
И моја браћа путују
да са мном заједно болују.

Сваки се боји, има трем,
наиће швапски сумарен.
Сви моле Светог Николу,
његову силу на мору.
Сваки се Србин борио,
у рову тужан жудио;
срећан се Богу молио
да би се кући вратио.

СЛУШАТИ И ПЕВАТИ:

Тамо далеко и Креће се лађа француска

ПЕСМЕ ЗА ПЕВАЊЕ И ИГРУ – КОЛАЊЕ

Уз многе српске народне песме се кола – игра у колу. Коло је колективна игра у коме учествује већи број људи држећи се за руке. Број играча није одређен. Коло може бити отворено или затворено, а кораци и фигуре веома разноврсни. Најчешће се игра уз певање, али понекад и уз инструменталну пратњу фруле, тамбуре, а у новије време хармонике и трубача. Народне игре представљају део наше богате фолклорне традиције. Српске народне игре се називају и орске игре, што потиче од старе српске речи оро, што значи коло.

Девојачко коло

Allegretto

Народна (из Србије)

До-шло пи-смо из Бо - сне да се ши - шке не но - се,
а ја но - сим, па но - сим, па се с'њи - ма по - но - сим.

Опис игре

Девојачко коло се игра у отвореном, мешовитом колу. Руке се држе надоле. Смер кретања је обрнут кретању казаљке на сату. У игри се примењују кораци са поскоцима и са привлачењем, при чему се тело окреће увек у смеру кретања. Игра се живо и полетно.

Играчка целина се састоји од четири такта.

I такт – 2 корака десном, па левом удесно, са поскоком и окретом од 45 степени удесно.

II такт – 2 корака десном удесно, са преносом тежине тела на привучену ногу и окретом за 45 степени улево, а други корак је без преноса тежине.

III такт – 1 корак левом улево, са привлачењем и без преноса тежине тела, и окретом тела за 45 степени улево. Затим 1 корак десном удесно са привлачењем, без преноса тежине тела и окретањем тела за 90 степени удесно.

IV такт – 2 корака левом улево са привлачењем, први корак са преносом тежине на привучену ногу и окретањем тела за 45 степени улево и повијањем трупа напред, а други без преноса тежине, са привлачењем десне ноге у ваздуху и исправљањем трупа при окрету за 90 степени удесно.

Варијанта, знатно једноставнија, састоји се у једноставнијим корацима, и то: **I и II такт** – 4 корака десном ногом удесно, 3 корака са привлачењем леве и преносом тежине на привучену ногу, а четврти без преноса тежине тела.

III и IV такт – 4 корака левом ногом улево, 3 корака са привлачењем десне и преносом тежине на привучену ногу, а четврти без преноса тежине. Све то поновити у следећој играчкој целини од четири такта.

Шейња

Allegretto (Покрејљиво)

Народна

f До-ђи Ми-ле у наш крај, па да ви-диш шта је рај!

mf Еј, хај, хај, у наш крај, па да ви-диш шта је рај!

Дођи Миле у наш крај
Па да видиш шта је рај!
Еј, хај, хај, у наш крај,
Па да видиш шта је рај!

Прође Миле кроз село
Па певуши весело!
Хеј, хај, кроз село,
Па певуши весело!

▲ Берба јабука, Тителбах

Опис игре

Игра се у Шумадији у отвореном, мешовитом колу. Руке се држе надоле. Смер кретања је супротан кретању казаљке на сату. Примењују се обични кораци и кораци са привлачењем.

Играчка целина се састоји од четири такта.

I такт – 2 корака десном, левом удесно, тело се окреће за 45 степени удесно.

II такт – 2 корака десном удесно, са привлачењем леве са преносом тежине на првом кораку и без преноса тежине на другом и окретањем тела према центру.

III такт – 2 корака улево левом, па десном ногом.

IV такт – 2 корака левом улево са привлачењем десне ноге; први корак са преносом тежине, а други корак без преноса, при чему се на првом кораку тело окреће за 45 степени улево повијајући се, а на другом кораку, окрећући се за 90 степени удесно, тело се исправља.

Дивна, Дивна

Народна

Allegretto

1.
Ди - вна, Ди - вна чар - не о - чи и - ма,

2.
чар - не о - чи и - ма, да ме 'о - ђе, да ме 'о - ђе

1. 2.
по - гле - да - ти њи - ма, по - гле - да - ти њи - ма.

Дивна, Дивна, чарне очи има,
Да ме 'ође, да ме 'ође погледати њима

Дивна, Дивна, медна уста има,
Да ме 'ође, да ме 'ође пољубити њима.

Дивна, Дивна, беле руке има,
Да ме 'ође, да ме 'ође загрлити њима.

▲ Коло

Опис игре

Коло је отворено, мешовито. Играчи се држе за руке које су подигнуте до висине рамена и благо савијене у лактовима. Смер кретања је супротан кретању сказаљки на сагу. Игра садржи кораке са привлачењем, са преносом тежине тела на привучену ногу и без њега. Игра се лагано.

I и II такт – 2 корака десном удесно са привлачењем леве, и то на првом кораку са преносом тежине тела, а на другом без преноса.

III такт – 1 корак левом улево, са привлачењем десне без преноса тежине.

IV такт – 1 корак десном удесно, са привлачењем леве без преноса тежине.

V до VIII такта – претходна целина се понавља, али се почиње левом ногом улево.

IX до XI такта – 3 корака десном удесно, са привлачењем леве и преносом тежине.

XII такт – 1 корак десном удесно, са привлачењем леве без преноса тежине тела.

XIII до XVI такта – понавља се претходна целина од IX до XII такта, само почев левом ногом улево.

НАРОДНА И УМЕТНИЧКА МУЗИКА

Као што смо имали прилике да упознамо, народна музичка традиција, песма и игра, одувек су пратиле свакодневне активности српскога народа: рад и празновања, радост и тугу, историјску и легендарну прошлост. Стварали су је талентовани појединци, чија имена остају непозната. Народ је прихвата, изводи у одговарајућим приликама и усменом предајом преноси с колена на колена.

За сваку песму која се певала знало се време и место извођења. Велику групу чине обредне песме. Оне су везане за календарска празновања, магијска веровања и старе светковине. То су: коледарске (уочи Божића), божићне, лазаричке (на Лазареву суботу), ускршње, ђурђевданске, краљичке (пред Духове), додолске (обред за кишу или престанак кише). Оне су се изводиле да обезбеде родну годину, здравље и срећу чланова заједнице. Посебно место припада и песмама које су везане за стварање породице и живот у њој, од којих је и данас најинтересантнији и најзначајнији свадбарски обред.

Народна песма је некада била везана и за сезонске послове у пољу и чување стоке, па се тако у народу разликују и велике групе песама: орачке, сетвене, копачке, косачке, жетелачке, берачке, а уз чување стоке – чобанске. У време одмора, на поселима и седељкама, у свакодневним пословиа у кући певале су се песме којима се подизало расположење, одмарало, увесељавало друштво или кроз песму комуницирало (породичне, љубавне, дечје).

Све ове песме, које су пратиле свакодневни рад, календарске празнике, породичне светковине, посела, називају се **лирске** и изводе се обично без инструменталне пратње.

Уз многе песме се играло. Типична српска игра је **коло**, **оро**, јединствена игра која се изводи колективно. Коло може да се игра и уз инструменталну пратњу.

У српској народној музици, поред песме, присутно је и свирање на народним инструментима који су рукотворина народних градитеља. Најпопуларнији инструмент је **фрула** – свирала израђена од дрвета. Такође, из једног комада дрвета израђују се и **двојнице**, инструмент са две свирале које имају различит број рупица (4+3). **Гајде**, дувачки инструмент с мехом, некада су биле обавезан пратећи инструмент народних весеља (сабори, игранке, свадбе). У новије време све већу популарност стичу и народни трубачи.

Посебно место имају **гусле**, народни гудачки инструмент који је обавезно пратио извођење епских песама. **Епске песме** чине другу значајну групу народних песама. У њима се пева о митским, историјским или легендарним догађајима, јунацима и јуначким делима из ближе или даље прошлости.

▲ Фрула

Двојнице ▶

▲ Гусле

▲ Гајде

За разлику од народне, уметничку музику стварају музички образовани појединци. Њихово музичко изражавање и музички језик знатно су сложенији од онога који налазимо у народној музици. Међутим, интересовање за народну песму, игру или легенду не престаје до данас. Док поједини школовани музичари, етномузиколози, бележе и проучавају народну музику свог, али и других народа, дотле композитори, ствараоци уметничке музике, идеје за своје стваралаштво налазе у разноврсним народним песмама и играма.

Стеван Стојановић Мокрањац (1856-1914) један је од најзначајнијих српских композитора који се служио народном песмом и игром у стварању оригиналних хорских композиција. Написао је петнаест руковети. Реч *руковей* узета је из народа и означава „оно што се при жетви може обухватити једном руком“. У музичком смислу, руковет подразумева хорске композиције које се састоје од низа песама и/или игара заснованих на фолклорној традицији. То су заправо обраде пажљиво одабраних народних песама и игара истог краја повезаних у музичку целину. У *руковейима* Мокрањац је обрадио 90 песама и игара из различитих крајева наше земље.

Друја руковей, С. Ст. Мокрањац

Друја руковей садржи пет песама. Једна од њих је и шаљива песма *У Будиму ірагу*. Научи да је певаш и покушај, док слушаш *Руковей*, да одредиш која је по реду и да ли се изводи увек наисти начин.

У Будиму ірагу

Брзо Народна (из Србије)

У Бу - ди - му гра - - - ду
чуд - но чу - до ка - жу Хм! Хм!
Јел' и - сти - на, чуд - но чу - до ка - жу.

Миш посеја проју по жежеву пољу.
Хм! Хм! Је л' истина, по жежеву пољу.

Нарасла је проја мишу до колена.
Хм! Хм! Је л' истина, мишу до колена.

Мишу до колена, жаби до рамена.
Хм! Хм! Је л' истина, жаби до рамена.

Осма руковей, С. Ст Мокрањац

Слушај пажљиво *Осму руковей!* Можда ти је нека од ових песама позната! Као последња јавља се игра „Скоч’ коло да скочимо“.

Покушај да препознаш колико песама има ова руковет и које су. Њихов назив је увек у првом стиху.

Скоч’ коло

Allegro

Скоч’ ко - ло да ско - чи - мо, скоч’ ко - ло
 да ско - чи - мо, ко мо - же да не мо - же
 ми дру - ги да мо - же - мо, све до пу - та
 пра - во - ви - та све до ре - ке О - бла - но - ве.
 О - бла - но - ве. Скоч’ ко - ло да ско - чи - мо,
 скоч’ *pp* ко - ло, скоч’ ко - ло, скоч’?

Седм балканских иџара, Марко Тајчевић

Музичко дело *Седм балканских иџара* састоји се од седм кратких композиција за клавир, које представљају изузетно успешан спој народне и уметничке музике. Посебно је ритмички интересантна друга, у којој композитор **Марко Тајчевић** (1900–1984) користи музички материјал изворне народне игре (уз певање) *Дивна, Дивна*.

Тема из друге балканске иџаре

▲ Посело, Сатмари

Регистар песама

Химна Боже правде	43
Химна Светом Сави	44
Уранила коледа	46
Добро јутро, коledo	47
Играј, играј, Лазаро	48
Лази, лази, Лазаре	49
Орач оре равно поље	50
Додолица Бога моли	51
Уочи Божића	52
Ој, бадњаче, бадњаче	53
Божићни тропар	54
Свети спаси	55
Жарко сунце инад гор сјаше	56
'Ајд' идемо, Радо	57
Запевала сојка птица	58
Симбил цвеће	59
Дуни ми, дуни, 'лађане!	60
Ој, девојко смедеревко	61
Широк Дунав, раван Срем	62
Ој, Јело, Јело	63
У тем Сомбору	64
У рану зору	65
Тамо далеко	66
Креће се лађа француска	67
Девојачко коло	68
Шетња	70
Дивна, Дивна	72
У Будиму граду из <i>Друје руковейи</i>	76
Скоч' коло из <i>Осме руковейи</i>	77

Речник мање познатих речи

апсида – полукружни део зида манастира

архиепископ – виши епископ

базилика – древна грађевина правоугаоног облика коју је рана хришћанска црква преузела за своје храмове и задржала га као основни облик цркве

бећар – нежењен младић, весељак, боем

благодарност – захвалност

бошчалук – (велика марама) дарови на венчању: кошуља и друго рубље умотано у бошчу – мараму

брод – средишњи, правоугаони део цркве (наос)

вармеђа – жупанија, самоуправна област

гајтанвеђе – обрве које личе на гајтан – фини траку од свиле

глагољица – прво словенско писмо врло необичног облика, те врло брзо замењено ћирилицом

дуборез – урезивањем украшен дрвени предмет

епископ – владика, управитељ једне црквене области

житије – животопис, биографија светитеља

задужбина – манастир, црква или каква друга корисна грађевина подигнута и остављена потомству

иконостас – преграда у православној цркви који дели олтарски простор од брода цркве

иницијал – почетно велико слово текста, поглавља или имена, често увеличано и украшено цртежом или бојом

испосница – скровито место где се монах усамљује у молитви и посту

јаглук – везена марамица

Јеванђелистар – зборник јеванђеља, библијских књига у којима је описан живот и учење Исуса Христа

келија – монашка соба

клучано – врста ткања

ктитор – оснивач манастира

кубе – купола, свод у облику полукугле

лазити – пузити

мазуолеј – велика и украшена гробница

мерак – жудња, чежња за нечим

минијатура – уметничко украшавање средњовековних рукописа и првих штампаних дела. То су почетна слова, слике у тексту, као и маргиналије, тј. белешке исписане, често и украшене, на ивицама (или са стране) рукописа или штампаног текста

мисионар – проповедник који међу многобошцима проповеда хришћанство

мошти – посмртни, нетрулежни остаци светитеља

обоја побоја (обоја подбоја) – довратак

олтар – део цркве где се врши главни део богослужења

пергамент – материјал на коме се пише начињен од животињске коже

портал – свечана врата са украсима или натписима

припев – мисао у тексту и мелодији која се понавља на одређеном месту

припрата – предњи, улазни део цркве

ревност – вредноћа, марљивост, брижност

розета – рељефни зидни украс кружног облика

страстотрпац – онај који трпи, који се одупире страсти

типик – књига која садржи упутства о начину и редоследу богослужења у православној цркви и уређује начин живота монаха

тропар – кратка црквена песма у част празника или светитеља

уза – окови, везивања

Др Гордана Стојановић, Славко Стаменић

ОСНОВИ КУЛТУРЕ СРПСКОГ НАРОДА
за средњи узраст

Прво издање, 2011. година

Издавач

Завод за уџбенике,
Београд, Обилићев венац 5
www.zavod.co.rs

Ликовни уредник

Гордана Лесковац

Лектор

Росанда Вучићевић

Дизајн

Александар Прибићевић

Коректура

Завода за уџбенике

Обим: 10½ штампарских табака

Формат: 20,5 × 28,5 cm

Рукопис предат у штампу

Штампање завршено

Штампа

K.B. 49406
www.zavod.co.rs